

Aristoteles Mantığında Kavram (Logos)

Concept in Aristotelian Logic

YAKUP ÖZKAN
Siirt University

Received: 16.09.2022 | Accepted: 10.01.2023

Abstract: In this research, we tried to analyze the concept of ‘concept’ in Aristotle’s thought. In this direction, we have examined in detail his works called Posterior Analytics and First Philosophy. First, we tried to analyze scientific questions and definitions through Posterior Analytics, and secondly, statements about definition and concept through First Philosophy. According to the conclusion we reached in the study, the concept itself has three styles: concept as form or essence, concept as definition, definitional concept and concept as covering judgment. We can name the first one as the objective concept and the last two as the subjective concept in terms of being in the mind.

Keywords: Aristotle, concept, definition, form, essence.

Giriş

Bu çalışmada Mantık biliminin kurucusu olarak kabul edilen Aristoteles'in (m.ö. 384-322) mantığındaki ve felsefesindeki 'kavram (*logos*)'¹ kavramını² çözümlemeye çalışacağız. Bu hedef için 'kavram'³ ile ilgisi açısından ilk olarak 'bilimsel sorular'ı ve 'tanım'ı (*borismos*)⁴ incelemeye çaba göstereceğiz. Ayrıca doğrudan 'kavram'ın kendisi (*kavram*)⁵ olarak çevrilmesi

¹ 'Logos'a ilişkin incelememiz onun 'kavram' olarak çevrilmesi yönünden ve 'tanım' ile olan ilişkisi yönündendir.

² Bu konuyla ilgili bazı araştırmalar şunlardır: **1)** Özcan'ın *Aristoteles-Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler* adlı kitabı (Özcan, 2011). **2)** Duralı'nın *Felsefe-Bilimin Doğuşu-Aristoteles'te Canlılar ve Bilim Sorunu* adlı kitabı (Duralı, 2011). **3)** Tekin'in *Varlık ve Akıl-Aristoteles ve Fârâbî'de Burhan Teorisi* adlı kitap çalışmasının "Aristoteles'te Burhan Teorisi" bölümünün 'Tanım' adlı üçüncü alt başlığı. Bu başlık altında altı başlık söz konusu edilir: 1) Tanımın Tanımı, 2) Tanımın Yapısı, 3) Tanım-Burhan İlişkisi ve Tanım Elde Etme Yöntemi Olarak Burhan, 4) Tanım Elde Etme Yöntemlerinin Değerlendirilmesi, 5) Tanımlanamazlar, 6) Tanımın Tekliği ve Değişebilirliği Meselesi (Tekin, 2017). **4)** Tağma'nın "Bilimsel Açıklamanın Felsefi Temelleri Bağlamında Aristoteles'in Dört Neden Kuramı" adlı makalesi (Tağman, 2018). Daha çok 'bilimsel açıklama', 'tanıtılama', 'bilgi' ve 'dört neden' kavramlarının incelendiği bu çalışmada 'tanım' ile 'tanıtılama' arasında bir karşılaştırma da yapılır. **5)** Geçgel'in "Aristoteles Mantığında Kavramın Anlamı ve Hakikati" adlı yüksek lisans tezi (Geçgel, 2019). **6)** Saldıray'ın "Aristoteles Felsefesinde "Öz" Ve "Biçim" Kavramları" adlı yüksek lisans tezi (Saldıray, 2011). **7)** Ezgi Demir Oralgöl'ün "Aristoteles Mantığı Ne Hakkındadır?" adlı makalesi (Oralgöl, 2018). **8)** Aydoğdu'nun "Aristoteles Ontolojisinde Töz (Ousia)-Öz (Eidos) İkiliği Problemi" adlı makalesi (Aydoğdu, 2020). **9)** Esma Kayar'ın "Aristoteles'te İlke Sorunu" adlı yüksek lisans tezi (Kayar, 2011). **10)** Abdülkuddûs Bingöl'ün *Klasik Mantık'ın Tanım Teorisi* adlı kitabı (Bingöl, 1993). **11)** Hüseyin Aydoğan'ın Aristoteles ile ilgili "Epagoge'den Episteme'ye: Sezgisel Kavrayış" adlı makalesi (Aydoğan, 2021). Bu çalışmanın bu araştırmalara belli bir ölçüde katkı olarak değerlendirilmesinin uygun olacağını düşünüyoruz.

³ 'Kavram' sözcüğü 'kavramak' fiilinden türetilmiştir (Emiroğlu, İbrahim-Altunya, Hülya, 2018). Öner, 'kavram'ı "bir objenin zihindeki tasavvuru" şeklinde betimler. Ona göre *kavram* dille ifade edilirse buna *terim* denir (Öner, 2011). *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü* adlı kitapta da 'kavram' ve 'terim' ile ilgili betimler, Öner'in yaptığı betimlerle anlam olarak aynıdır. Buna göre 'kavram', "bir şeyin (objenin) zihindeki ve zihne ait tasarımı veya tasavvurudur". Terim ise kavramın dille ifade edilmesidir (Emiroğlu, İbrahim-Altunya, Hülya, 2018). Bu ifadelerle göre 'kavram' anlam, 'terim' ise sözcük olur. 'Kavram'ın 'anlam' ile ilgili olması Fârâbî'nin 'kavram' ile ilgili betiminde de söz konusudur. Buna göre tam kavram (*et-tasavvuru't-tâm*) şeyin kendisine özgü olan bir tarzda özünü özetleyen bir şeyle kavranmasıdır (*tasavvur*). Bu da şeyin onun tanımının (*had*) delâlet ettiği şeyle kavranmasıdır (Fârâbî, 2014).

⁴ *İlk Felsefe*'nin dizin bölümünde 'tanım' (*borismos*) için Aristoteles'in ifadelerine atıfla şu açıklamalar yer alır: "ayrılardan oluşan kavram", *'birincil cins ve ayrımlar'*, *'tümeli ve biçimi kapsar'*, *'ilksiz-sonsuz şeyler'*, *'özün kavramı'*, *'son ayrımdan oluşan kavram'*, *'yalnızca tözüün tanımı vardır'*" (Aristoteles, 2021).

⁵ Araştırma içerisinde 'logos'un bağlamı açısından anlaşılma biçimine göre 'kavram' tarzları ortaya çıkacaktır.

açısmadan 'logos') ile ilgili ifadeleri ve kavramın yakın bağıntılarını incelemeye çalışacağız. Bu çalışmadaki amacımız hem Aristoteles'in kavram mantığının anlaşılmasına hem de bu mantığı yeniden inceleyip daha fazla açmaya ve sistemleştirmeye çalışan Fârâbî ve İbn Sînâ'nın kavram mantığının anlaşılmasına belli bir ölçüde katkı sağlamaktır. Bunun için ilk ve ayrıntılı kullanacağımız eser Aristoteles'in *İkinci Analitikler* adlı eseridir. Bu eserin Houshiary'nin çevirisiyle birlikte konumuz ve hedeflerimiz açısından anlamada Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün okumuş olduklarını tahmin edebileceğimiz Ebû Bîşr Mettâ'nın (ö. 940) Arapça çevirisini kullanacağız. Ayrıca İbn Rüşd'ün *İkinci Analitiklerin Orta Şerhi* adlı eserinden yararlanacağız. Yine konumuzla ilgili bazı ifadelerin daha iyi anlaşılması için *İkinci Analitikler*'e ilişkin İngilizce olan bazı çevirileri kullanacağız. Konumuz için ikinci ve yine ayrıntılı ele alacağımız kaynak, Aristoteles'in *İlk Felsefe*⁶ adlı eseri olacaktır. Aristoteles'in diğer bazı eserlerini de göz önüne alacağız.

Bilimsel Sorular/Araştırmalar

Aristoteles, bilimsel soruları⁷ *İkinci Analitikler* adlı eserinin ikinci kitabının başında inceler. Bu bölümde Ross'a göre Aristoteles ispatlamayı, tanıma ulaşmayı sağlayan bir araç olarak ele almaya yönelir (Ross, 2002, s. 69).

Houshiary'nin Türkçe çevirisi açısından Aristoteles'e göre "araştırdıklarımız sayıca bildiklerimize eşittir" (Aristoteles, 2011, s. 53). Bu ifade Atademir'in çevirisinde şu şekildedir: "*Ortaya atılan sorular, bizim bildiğimiz nesnelere eşit sayıdadır.*" (Aristoteles, 1951a). Ebû Bîşr Mettâ'nın (ö. 940) Arapça çevirisi Türkçede şöyle ifade edilebilir: "*Talep edilen şeyler, bildiğimiz şeylerin hepsine eşittir.*" (Aristoteles, 1999a, s. 549). İbn Rüşd'ün ifadesi de şu şekildedir: "*Talep edilen şeylerin sayısı, bilinen şeylerin sayısının aynısıdır.*" (İbn Rüşd, 2015, s. 115). Bu ifadenin ilk bölümünden kastedilen, soru tarzlarıdır.

Houshiary'nin çevirisine göre "araştırdıklarımız dört türdür: 1) Olanın olduğu, 2) niçin olduğu, 3) var olup olmadığı, 4) ne olduğu (Aristo-

⁶ Copleston'a göre *Metafizik (İlk Felsefe)* Aristoteles'in felsefesini anlamak için en önemli çalışmadır (Copleston, 2013, s. 23). Metafizik bilimi Tözü başlıca konusu olarak alır (Copleston, 2013, s. 20).

⁷ Bingöl de 'sorular' ifadesini kullanır (Bingöl, 1993).

teles, 2011, s. 53). Bu ifade Arapça çeviri açısından şu şekildedir: “Talep ettiğimiz şeyler dört [tarzdadır]: 1) Birincisi, onun var olduğu, 2) diğeri niçindir, 3) eğer varsa o olduğu, 4) ne olduğu (*mâ hüve*) (Aristoteles, 1999a, s. 550). Bu ifade, Atademir’in çevirisi açısından da şu şekildedir: “*Biz ise kendimize dört türlü soru soruyoruz: 1) olgu, 2) niçin, 3) nesnenin var olup olmadığı, 4) nihayet ne olduğu*” (Aristoteles, 1951a). Farklı çevirilere ait bu ifadelerin her birisinde *varlık* ve *nelik* sorusunun varlığı açıktır. Bu iki soru tarzının bağıntısını Aristoteles devam eden ifadelerinde açıkça ortaya koyar.

Aristoteles’e göre nesnenin veya şeyin var olduğunu bildiğimizde ne olduğunu araştırırız. Örneğin, ‘tanrı nedir?’ veya ‘insan nedir?’ gibi. Buradaki varlık sorusu, şey ile ilgili mutlak varlık sorusudur. Başka bir ifadeyle Aristoteles varlık sorusu ile şeyin mutlak anlamda var olup olmadığını kastettiğini belirtir (Aristoteles, 2011, s. 53, 1951a, 1999a, s. 551). Şeyin var olduğunun bilgisi, onun neliğinin bilgisinden daha önce olduğu için ona ilişkin varlık sorusu, nelik sorusundan önce gelir. Bu durum Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd açısından da böyledir.

Tanım

Aristoteles’e göre tanım şeyin neliği içindir ve şeyin neliği⁸ bütünüyle tümel ve olumludur (Aristoteles, 1999a, s. 555, 2011, s. 55, 1951a). İbn Rüşd söz konusu şerhinde Houshiary’nin çevirisine göre ‘nelik’ olarak anlaşılan Yunanca ifadenin Arapça çevirideki karşılığı olan ‘*mâ hüve*’ ifadesini uygun bir şekilde ‘*mâhiyyet*’ olarak anlar (İbn Rüşd, 2015, s. 119).

Houshiary’nin çevirisine göre “tanımlama bir özün tanınması”dır (Aristoteles, 2011, s. 55). Bu ifade Arapça çeviri açısından şu şekildedir: “*Tanım, tarif edendir; şeyin cevheri gibi.*” (Aristoteles, 1999a, s. 556). Aristoteles bir sonraki pasajda da şu ifadeyi kullanır: “*Tanım neliğe ve öze, varlığa ait.*” (Aristoteles, 2011, s. 55).⁹ Bu ifade Arapça çeviri açısından şu şekildedir: “*Tanım, şeyin ve cevherin ne olduğunun (mâ hüve) tanımıdır.*”¹⁰ (Aristoteles, 1999a, s. 557).

⁸ Düşüncede olan.

⁹ Ross editörlüğünde olan G. R. G. Mure çevirisinde bu ifade şu şekildedir: “*Because definition is of the essential nature or being of something (Çünkü tanım, özsel doğaya veya bir şeyin varlığına ait).*” (Aristotle, t.y.-a, s. 292).

¹⁰ Octavius Freire Owen, M.A. çevirisindeki ifade Arapça ifadeye daha çok benzer: “*For definition is of what a thing is, and of substance (Çünkü tanım, bir şeyin neliğine ve cevherine ait).*”

Buraya kadar olan ifadeler ile açıktır ki tanım şeyin ne olduğunun ifadesidir. Başka ifadeyle tanım, var olduğu bilinen veya kabul edilen şeyin ne olduğunu anlatır. Buna göre *tanım* ile *düşünsel nelik* bir ve aynı olur. Çünkü mutlak varlık sorusu ile varlığı bilinen şeyin ne olduğuna ilişkin soruya karşılık olarak söylenen ifade tanım ve nelik olur. Ayrıca tanım, tümel ve olumludur. Ross'a göre Aristoteles, şeyin var olup olmadığını sormanın, bu isme karşılık gelen akılsal bir öz olup olmadığını sormak ve şeyin ne olduğunu sormanın ise bu özü bir tanımda açmaya çalışmak olduğunu kasteder (Ross, 2002, s. 69).

Aristoteles'e göre tanım içerisinde bir başkasına hiçbir şey yüklenmez (Aristoteles, 2011, s. 55). Arapça çevirinin ifadesiyle tanımda hiçbir şey başka bir şeye yüklenmez (Aristoteles, 1999a, s. 557). Örneğin ne 'canlı', 'iki ayaklı'ya ne de 'iki ayaklı', 'canlı'ya yüklenir (Aristoteles, 2011, s. 55, 1999a, s. 557). Buna karşıt olarak Houshiary'nin çevirisine göre her ispatlama (*tanıtlama*) bir şeyin bir şeye yüklenip yüklenmediğini ispatlar (*tanıtlar*). Arapça çeviriye göre de her burhân, yalnızca bir şeyin bir şey üzerine [olduğunu] açıklar (Aristoteles, 1999a, s. 557). Bu durum ispatlama ile tanım arasında önemli bir ayrımdır. Arapça çeviri açısından Aristoteles'e göre aynı şekilde şeyin ne [olduğunun] anlamı ile şeyin var olduğunun ispatlanması farklıdır. Buna göre tanım, şeyin ne olduğunu tarif eder. Burhân ise bunun bu üzerine var olduğunu ya da var olmadığını açıklar (Aristoteles, 1999a, ss. 557-558). Türkçe çevirinin ifadesiyle de olanın ne olduğunu göstermek ile olanın olduğunu göstermek ayrımlıdır. Buna göre tanım neliği açıklar, tanıtlama ise belli bir nesnenin belli bir nesneye ilişkin olduğunu veya olmadığını açıklar (Aristoteles, 2011, ss. 55-56). Buna göre *olan* ile *nelik* birbirlerinin parçaları değildirler (Aristoteles, 2011, s. 56, 1999a, s. 557). Burada *nelik*, *öz* anlamındadır.

Aristoteles tanım ile ispatlama arasında karşılaştırma yaptığı gibi tanım ile kıyas arasında da karşılaştırma yapar. Buna göre Türkçe çevirideki ifadeyle "tasım (*kıyas*) bir orta terim aracılığıyla bir şeye ilişkin bir şeyi gösterir; nesnenin neliği ise nesneye özgü ve nelikte içerilen bir şey olarak yüklenir" (Aristoteles, 2011, s. 56). Arapça çevirideki ifadeyle de şu şekilde: "*Kıyas, bir şeyin bir şey üzerine [olduğunu] orta terimle açıklar. Neliğin*

(Aristotle, 1889, s. 319). Bu çevirinin aynısı Jonathan Barnes çevirisinde söz konusudur: "For definition is of what a thing is and of substance." (Aristotle, 1991, s. 44).

anlamı (ma'nâ mâ hüve) ise [tanımlanana] özgüdür (hâssat) ve 'o nedir?' (mâ hüve) yoluyla yüklemidir (Aristoteles, 1999a, s. 559). Türkçe çevirideki 'içerilen bir şey olarak' ifadesi Arapça çeviride yoktur ama bu ifadenin anlamı daha önce ele aldığımız bir ifadenin her iki çevirisinde de anlam olarak söz konusuydu. Yüklem olan nelik, özün tanımla elde edilmiş hâlidir.

Nelik ile ilgili söylenen ifadenin bir benzeri bir sonraki bölümün başında Türkçe çeviri açısından şu şekilde belirtilir: "*Nesnenin neliği neliğinde içerilenlerden ve nesneye özgü olanlardan oluşur, yalnızca 'şu' belli şeyler nelikte içeriliyor ve bunların tümü-nesnenin varlığı bu 'tüm' olduğu için-nesneye özgü.*" (Aristoteles, 2011, s. 58). Arapça çevirideki ilgili ifade ise şu şekildedir: "*Şeyin neliğinin/ne olduğunun anlamı (ma'nâ mâ hüve-ş-şey'i) onun özündeki varlığıdır (fe'l-vücûdü lebü fî zâtihî) ki [tanımlananın] 'o nedir?' yoluyla yüklenen özelliklerindendir.*" (Aristoteles, 1999a, s. 566).

Türkçe çeviriye göre nelikte içerilenler ile nesnenin varlığı aynı görülür. Buna göre nesnenin neliği ile varlığı arasında aynılık ortaya çıkar. Yani bu ifadelerle göre nelik ile varlık aynı olur. Bu anlam Arapça çeviri açısından da söz konusudur. Bu çeviriye göre de şeyin neliğinin anlamı şeyin özündeki varlığıdır. Burada *nelik* ile *varlık* arasında ortaya çıkan aynılığın bir yönden olup olmadığını ileride ele alacağımız bazı ifadelerle birlikte anlayabileceğimizi düşünüyoruz.

Bununla birlikte söz konusu ifadelerle geçmeden önce diyebiliriz ki bir yönden olarak nelik ile varlık arasındaki aynılık düşüncesi Fârâbî'nin *Harfler Kitabı*'nda bulunur. Onun ilgili ifadeleri şu şekildedir (Fârâbî, 2013, s. 55):

"Mevcûd, bütündür (*cümle*) -ki bu mahiyetin zâtıdır-, *vücûd* ise o şeyin özetlenmiş (*mülâhhaş*) mahiyetidir veya bütünün parçalarından her biridir, ya cinsi ya da faslıdır. Faslı ona en özgü olduğundan ona özgü varlığı olmaya daha layıktır.

Bu parçada açık olarak 'varlık'ın (*vücûd*) şeyin özetlenmiş neliği (*mabiyet*) veya cinsi ve ayrımı (*faşl*) olduğu ifade edilir. Varlık ile neliğin aynı olması Fârâbî açısından bir yöndendir. Çünkü öz (*zât*) bir özet ve nelik olarak zihinde var olmuştur. Fârâbî'ye göre şeyin tanımı, onun özet olarak neliğidir (*mabiyet*) (Fârâbî, 2013, s. 134). Diğer yönden ise varlık ile nelik arasında ayrım vardır. Çünkü Fârâbî'ye göre 'bir', 'varlık (*el-mevcûd*)', 'şey',

vb. ya asla cins olmazlar ya da başka tarzlarda cins olurlar. Çünkü bunlar, şeyin kuruluşunu/varlığını (*krvâm*) sağlayan bir parçaya asla delâlet etmek-sizin, şeyi bir tarzda genel olarak hayal ettirirler (Fârâbî, 2014, ss. 80-81). Başka bir ifadeye göre de Fârâbî cinslik konusunda ‘canlı’ ile ‘bir’, ‘varlık’ (*el-mevcûd*), ‘kemâl’, ‘kuvve’, ‘nispet’ vb. şeyleri karşılaştırır ve ‘canlı’nın cins olarak isimlendirilmesinin daha uygun ve *mutlak cins* olduğunu belirtir. Sonrasında Fârâbî, bu şekildeki cins ve ayrımın tanımlananda olduğunu ifade eder (Fârâbî, 2014, ss. 78-81). Dolayısıyla varlık, şeyin neliğine dâhil olmaz.

Aristoteles’e göre nelik (*mâ hüve*), duyu ile veya parmak ile gösterilemez (Aristoteles, 1999a, s. 569, 2011, s. 59). İbn Sînâ’nın *eş-Şifâ/el-Burhân* adlı eserindeki benzer ifadesi de şu şekildedir: “*Tanımın duyu ile bilinmesine ve parmak ile işaret edilmesine imkân yoktur.*” (İbn Sînâ, 2006a, s. 220).

Aristoteles’e göre hiç kimse var olmayanın ne olduğunu bilemez, ancak ona ait bir tümcenin veya adın ne imlediğini bilebilir: ‘Tragelaphos (keçi-geyik)’ dendiğinde ‘tragelaphos’un ne olduğunu bilmek olanaksız (Aristoteles, 2011, s. 59; ayrıca bk. 10-11). Bu ifade Arapça çeviri açısından da şu şekildedir: “*Hiçbir insan var olmayanın ne olduğunu (mâ hüve) bilemez. Ama ‘keçi-geyik (anzâil)’ dediğinde ‘kelime’nin ya da ismin neye delâlet ettiğini bilebilir ama ‘keçi-geyik’in ne olduğunu (mâ hüve) bilmesi mümkün değildir.*” (Aristoteles, 1999a, s. 569). Aristoteles bu noktada da *varlık* ve *nelik* ilişkisiyle ilgili birkaç ifadeyi söz konusu eder. Bu ifadeler Türkçe çeviri açısından şu şekildedir: “*Tanım tek bir şeyi açıklar, tanıtlama da öyle; ne ki insanın neliği ile insanın varlığı başka. Buna ek olarak varolan her şeyin varlığını tanıtlamayla göstermek zorunlu diyoruz; meğer ki varlık nesnenin özü ola. Ne ki hiçbir şeyin özü varlık değil; varlık cins değil*”¹¹. Öyleyse olanın olduğunu tanıtlama orta-

¹¹ Octavius Freire Owen, M.A. çevirisinde bu ifade şu şekildedir: “*For being is not the genus (çünkü varlık, cins değildir).*” (Aristotle, 1889, s. 326). Ross editörlüğünde olan G. R. G. Mure çevirisinde ise ifadenin tümü şu şekildedir: “*Since being is not a genus, it is not the essence of anything (varlık bir cins olmadığı için hiçbir şeyin özü değildir).*” (Aristotle, t.y., s. 299). Bu ifade Jonathan Barnes çevirisinde de şu şekildedir: “*But being is not the substance of anything; for what is is not a genus (Ama varlık hiçbir şeyin cevheri değildir; çünkü bir cins değildir).*” (Aristotle, 1991, s. 48). Bu üç çeviriye göre de varlık (*being*) cins değildir. Son iki çeviriye göre de varlık bir cins olmadığı için öz veya cevher (*töz*) değildir. Bu anlamlar hem Türkçe çeviriye hem de Arapça çeviriye uygundur. Buna göre diyebiliriz ki varlık böyle olduğu için nelik değildir ve neliğin bir parçası da değildir. Böylece açık bir şekilde varlık ile nelik arasında ayrım oluşur. Bu ayrım bir yöndendir. Diğer yönden ise ikisi bir ve aynıdır.

ya koyacaktır." (Aristoteles, 2011, s. 59). Bu ifadelerde açık bir şekilde insanın neliği ve varlığı arasında ayrım yapılır. Yine Aristoteles açık olarak belirtir ki hiçbir şeyin özü varlık değildir. Çünkü varlık cins değildir. Burada açık bir şekilde varlık'ın cins olmadığı belirtilir. Cins neliğin bir parçası olarak ona dâhil olduğuna göre varlık, neliğe dâhil olmaz. Böylece varlık, neliğin dışına düşer. Aristoteles'in ifadesine göre varlık hiçbir şeyin özü de değildir. Buna göre diyebiliriz ki varlık ne neliğdir ne de onun bir parçası olan cinstir. Dolayısıyla diyebiliriz ki nelik ve varlık arasında ayrım vardır.

Yukarıda Aristoteles'in nesnenin neliğinde içerilenlerle ilgili ifadesini çözümlerken nelik ile varlık arasında aynılık ilişkisinden söz etmiştik. Burada ise nelik ile varlık arasında ayırmadan söz ediyoruz. Bu iki durumu birlik içerisinde nasıl anlayabiliriz? Buna yanıt olarak diyebiliriz ki her ne kadar varlık bir şeyin özü olmasa ve cins olmadığı için neliğe dâhil olmasa da neliğin varoluşunu¹² oluşturur. Yukarıda da yer verdiğimiz üzere Fârâbî'nin düşüncesi de bu yöndedir.

Yukarıda ele aldığımız üzere Türkçe çeviri açısından olan "...*Ne ki insanın neliği ile insanın varlığı başka ... Ne ki hiçbir şeyin özü varlık değil; varlık cins değil. Öyleyse olanın olduğunu tanıtlama ortaya koyacaktır.*" ifadesini Arapça çeviri açısından da söz konusu etmemiz faydalı olacaktır. Söz konusu ifadeler şu şekildedir: "...*İnsanın neliğinin/ne olduğunun anlamı ve onun var olduğunun anlamı farklıdır...Varlık (el-mevcûd), herhangi bir şeyin cevheri*¹³ *değildir, çünkü varlık, cins*¹⁴ *değildir. Öyleyse burhân, şeyin var olması üzerine olur.*" (Aristoteles, 1999a, s. 570). İlk olarak diyebiliriz ki hem Türkçe çeviri hem de Arapça çeviri açısından açıktır ki Aristoteles, tanım veya nelik ile burhân arasındaki ayrımı ifade etmek ister. Buna göre şeyin neliğinin bilgisi ile şeyin varlığının ispatı anlamında bilgisi arasında ayrım yapar. Yani şeyin varlığının ispat edilmesi, şeyin ne olduğunun bilgisinden farklıdır. Başka bir ifadeyle şeyin var olduğuna ilişkin bilgi ile şeyin ne olduğuna ilişkin bilgi arasında ayrım vardır. Salt bu ifadelerle dayanarak şeyin varlığı ve şeyin neliği şeklinde bir ayrıma ulaşamayız. Ama böyle bir

¹² Bingöl, Aristoteles'in tanım teorisini anlatırken uygun bir şekilde "Şeyin mahiyeti, onun varlığından ayrı değildir." ifadesini kullanır (Bingöl, 1993).

¹³ Octavius Freire Owen, M.A çevirisinde de 'cevher (substance)'dir (Aristotle, 1889, s. 326).

¹⁴ Copleston'un yorumuna göre de 'varlık' bir cins olamaz, bu durum 'birlik' ve 'iyilik' için de geçerlidir (Copleston, 2013, s. 31).

ayrıma “*Varlık (el-mevcûd), herhangi bir şeyin cevheri değildir, çünkü varlık, cins değildir.*” şeklindeki ifade dolayısıyla varabiliriz. Çünkü varlık, şeyin cevheri (töz) değildir; çünkü varlık cins değildir. Dolayısıyla varlık, nelik değildir ve neliğin bir parçası da değildir.

Şeyin neliğinin bilgisi ile şeyin varlığının ispatı anlamında bilgisi arasında ayrıma ilişkin Aristoteles’in bir ifadesini daha ele almak uygun olacaktır. Bu kapsamda *İkinci Analitikler*’in birinci kitabının ikinci bölümünde bir ifade Türkçe çeviri açısından şöyledir: “...Çünkü birimin ‘neliği’ ile birimin ‘varlığı’ aynı olamaz.” (Aristoteles, 2011, s. 12). Bu ifade Arapça çeviri açısından da şu şekildedir: “Çünkü birliğin neliğinin (mâ hüve) anlamı ve onun var olduğunun anlamı aynıyla bir değildir.” (Aristoteles, 1999a, s. 432). Söz konusu ifade Ross editörlüğündeki G. R. G. Mure çevirisinde ise şu biçimdedir: “Çünkü bir birimin ne olduğunu tanımlamak onun varoluşunu (existence) doğrulamakla aynı değildir.”¹⁵ (Aristotle, t.y.-a, s. 225). Bu bağlamda Aristoteles’e göre tanımlar¹⁶, şeyin var olup olmadığını haber vermezler (Aristoteles, 1999a, s. 465, 2011, s. 23).

Aristoteles ikinci kitabın sekizinci bölümünde soru veya araştırma tarzları ile ilgili yeniden bir toparlama yapar. Buna göre olanın olduğunu bildiğimizde niçinini araştırırız ve bunlar kimi kez birlikte açık olur. Ama olandan önce niçinini bilmek imkânsızdır. Aynı şekilde var olduğunu bilmeksizin şeyin neliğini¹⁷ tarif etmemize yol yoktur¹⁸. Çünkü şeyin var olduğunu bilmedikçe şeyin neliğini bilmemiz mümkün değildir (Aristoteles, 1999a, ss. 573-574, 2011, s. 61). Aslında, bizde var olduğunun bilgisi oluşmamış şeydeki neliği araştırmada ne şey ne de bir araştırma vardır (Aristoteles, 1999a, s. 574; 2011, s. 61).

¹⁵ “For to define what a unit is is not the same as to affirm its existence.”

¹⁶ Aristoteles, Sokrates’in doğanın bütünü bir yana bırakarak etik sorunlar ile ilgilendiğini ve tümeli/evrenseli bu alanda arayarak düşüncesini tanımlar (*horismoî*) üzerinde yoğunlaştıran ilk onun olduğunu belirtir (Aristoteles, 2021, s. 21; Aristotle, 1928).

¹⁷ Burada ‘öz’ anlamındadır.

¹⁸ Bu ifadeyi aldığımız Arapça çevirideki ifadede bir ek ifade söz konusudur. Bu ek Türkçe çeviride yoktur. İlgili ifade tam olarak şu şekildedir: “Var olduğunu bilmeksizin şeyin neliğini ve varlığı (el-vücûd) -ki şeyin varlığı onun kendisindedir- tarif etmemize yol yoktur.” (Aristoteles, 1999a, s. 574). Nelik ile varlık arasındaki hem aynılığı hem de ayrımı yukarıda değişik ifadeler açısından ele almıştık.

Aristoteles, ikinci kitabın onuncu bölümünde -Türkçe çeviri açısından- tanımın neliğe¹⁹ ait bir açıklama olduğunu söyler (Aristoteles, 2011, s. 62). Bu ifade ile ilgili olarak Atademir çevirisine göre de tarif, bir şeyin ne olduğunu açıklayan sözdür²⁰ (Aristoteles, 1951a). Arapça çeviride ise şu şekildedir: “*Tanım (el-ḥad), neliğin sözü olarak söylenen iledir.*” (Aristoteles, 1999a, s. 578). Yani, tanım neliğe ait bir sözdür (ayrıca bk. Tekin, 2017, s. 212). Ross editörlüğündeki G. R. G. Mure çevirisine göre tanım bir şeyin doğasının ifadesidir (Aristotle, t.y.-a, s. 303). Octavius Freire Owen, M.A çevirisine göre de tanım bir şeyin ne olduğuna dair açıklayıcı bir cümledir (Aristotle, 1889, s. 331). Jonathan Barnes çevirisine göre ise tanım, bir şeyin ne olduğunun bir açıklamasıdır (Aristotle, 1991, s. 50). Çevirilerin hepsinde temel anlam söz konusudur. Buna göre diyebiliriz ki tanım şeyin ne olduğuna ilişkin bir söz veya bir ifadedir. Tanımın bir açıklama olması da onun söz²¹ veya ifade olduğunu anlatır.

Aristoteles onbirinci bölümde neliği nedenlerden biri olarak görür. Ona göre nedeni bildiğimizde bilgi edindiğimizi düşünürüz. Nedenler ise dört türdür: 1) Nesnenin neliği, 2) Kendilerinden (kendilerinin olmasıyla) bir şeyin zorunlu olarak çıktığı şeyler, 3) İlk hareket ettiren, 4) Ereksel neden. Bunların tümü aynı orta terim aracılığıyla gösterilir (Aristoteles, 2011, s. 63; ayrıca bk. 10-11, 29). Buna göre tanım ile aynı olan nelik, şeyin nedenlerinden biridir. Nelik ile ilgili ifade Arapça çeviride şu şekildedir: “*Nedenlerin birincisi: Şeyin kendisinde bulunan varlığının anlamı (mâ ma'nâl-vücûdi li's-şey'i fî nefsihi)*” (Aristoteles, 1999a, s. 580). Nelik ile ilgili daha

¹⁹ ‘Öz’ anlamında olarak. Ayrıca bk. (Özcan, 2011), Özcan iki ifadesinde ‘nelik’ ve ‘öz’ü aynı anlama gelebilecek şekilde şöyle kullanır: “*Dolayısıyla, ikincisi, “ne’lik ve/veya “öz” anlamında tözü dışarıda bırakmış oluruz.*”, “*Ne’lik veya “öz” anlamında töz...*” (Özcan, 2011, s. 33), “*...nelik veya öz anlamında tözü [bir şeyi o şey yapan şeyi]...*” (Özcan, 2011, s. 47), “*Bir şeyin tözünü (özünü veya neliğini)...*” (Özcan, 2011, s. 65), “*Öz veya nelik anlamında form (to ti en einai) Aristoteles’in tam anlamıyla ‘bir şeyi o şey yapan şey’ dediği tözdür.*” (Özcan, 2011, s. 79, ayrıca bk. 80), “*özü (neliği)*” (Özcan, 2011, s. 80).

²⁰ Bingöl de aynı çeviriye kullanarak “tanımın, en genel ifadesiyle, bir şeyin ne olduğunu açıklayan söz” olduğunu belirtir (Bingöl, 1993).

²¹ *Topikler*’deki bir ifade Atademir çevirisi açısından şu şekildedir: “*Tarif, nesnenin mahiyetini ifade eden bir sözdür.*” (Aristoteles, 1951b). Bu ifade Arapça çeviri açısından da şu şekildedir: “*Tanım, şeyin mahiyetine (öz) delâlet eden sözdür.*” (Aristoteles, 1999b). W. A. Pickard çevirisinde ise şöyledir: “*Bir ‘tanım’, bir şeyin özünü gösteren/belirten bir ifadedir (A ‘definition’ is a phrase signifying a thing’s essence).*” (Aristoteles, 1991). Bingöl de *Topikler*’deki aynı ifadeye göre “tanımın, şeyin mahiyetini ifade eden söz” olduğunu belirtir (Bingöl, 1993).

önce şu ifadeye yer vermiştik: “Şeyin neliğinin anlamı (*ma'nâ mâ hüve's-şey'i*) onun özündeki varlığıdır (*fe'l-vücûdü lebü fi zâtihî*) ki [*tanımlananın*] ‘o nedir?’ yoluyla yüklenen özelliklerindendir.” (Aristoteles, 1999a, s. 566). ‘Şeyin kendisindeki varlığı’ ile ‘şeyin -özündeki- varlığı’ aynı anlamdadır. Bu ifadeler dolayısıyla nelik ile varlık bir ve aynı olur. Bu yönden varlık ile nelik aynı olsa da diğer bir yönden *varlık* hiçbir şeyin *özü* olmadığı için ve ayrıca cins olmadığı için nelikten ayrı olur.

Tanım ve Kavram

Bu incelememizden sonra ‘tanım’ (*horismos*) ve ‘kavram’ (*logos*) ile ilgili ifadeleri Aristoteles’in *İlk Felsefe* adlı eseri üzerinden de ayrıntılı incelememiz gerekir. Bunun için genelde dört çeviriyi kullanacağız: 1) Yardımlı çevirisi, 2) İbn Rüşd’ün kullandığı Arapça çeviri, 3) Ross çevirisi, 4) Sev çevirisi. Ayrıca İbn Rüşd’ün yorumundan yararlanmaya çalışacağız. Bu amaçla ilkin söz konusu eserin yedinci kitabı olan *Zeta (Z)* kitabına yoğunlaşacağız. Burada ve diğer kitaplarda şu yedi kavramı birbirleriyle ilişkisi içinde ele almaya çalışacağız: *Varlık*, *öz*, *töz*, *biçim*, *kavram*, *tanım* ve *tanımsal kavram*, *edimsellik*.

Aristoteles *Zeta (Z)* kitabının ilk cümlesinde ‘varlık’ın (*to on*)²² birçok yolda ya da anlamda kullanıldığını ifade eder. Buna göre ‘varlık’, ilk olarak bir şeyin ‘ne’ olduğunu ya da bir ‘bu’ olduğunu belirtir; sonra, bir şeyin bir nitelik ya da nicelik ya da bu türden başka bir kategori olduğunu belirtir. Bunlar arasında da birincil olan anlamı, *şeyin ne olduğu*²³, *tözüdür* (*ousia*) (Aristoteles, 2021, s. 113). Arapça çeviriye göre de ‘varlık’ (*el-hüviyye*) pek çok türde söylenir. Bunlardan biri, şeyin ne olduğuna ve bu şey oluşuna delâlet eder (İbn Rüşd, 2017, ss. 84-85). İki çeviriye göre de ‘varlık’ın ilk bağıntısı *öz* ve *töz* ile dir.²⁴ Aristoteles’in devam eden ifadesine göre ‘varlık’ın tüm kullanımları arasında birincil olanı, *şeyin ne olduğudur* ki bu da *tözü* belirtir (Aristoteles, 2021, s. 113). Arapça çeviride de ‘varlık’ ilk olarak şeyin ne olduğuna/neliğine (*bi-mâze hüve*) delâlet eder ki bu da cevhere

²² ‘To on’ sözcüğünün Platon felsefesi açısından ‘varlık’ olarak çevrilmesine ilişkin bk. (Haşlakoğlu, 2016, ss. 84-86).

²³ Aristoteles, kategorileri sayarken bazen ‘töz’ yerine ‘şeyin ne olduğu’ ifadesini kullanır (Aristoteles, 2021, s. 88).

²⁴ Aristoteles, E Kitabı’nın ilk paragrafında da (1025b) ‘töz’ ile ‘özü’ aynı anlamda kullanır (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928).

(töz) delildir (İbn Rüşd, 2017, s. 86). İki çeviriye göre de ‘varlık’tan ‘öz’e, buradan da ‘töz’e geçilir. Buna göre bu üç kavram arasındaki bağıntıyı görebiliriz.

Aristoteles’e göre mutlak (*saltık*) olarak varolan şey *töz* olmalıdır (Aristoteles, 2021, s. 113). Arapça çeviride ise anlam küçük bir ayrımla şu şekildedir: “*İlk türdeki varlık, herhangi bir varlık değil, tersine, mutlak türdeki varlıktır ki bu da cevherdir.*” (İbn Rüşd, 2017, ss. 96-97). Birbirlerine aykırı olmayan bu çeviriler açısından Aristoteles, ‘varlık’tan ‘töz’e geçer. İkisi arasında doğrudan bir bağıntı kurar. Bu düşünce yukarıdaki durumla, yani ‘öz’ün ‘varlık’ ile ‘töz’ arasında bulunmasıyla çelişmez. Çünkü biraz ileride bunlar arasındaki bağıntıların nasıl iç içe geçtiğini görebileceğiz.

Türkçe çeviri açısından “töz sözcüğün her anlamında birincildir-hem kavrama (*logos*), hem bilgiye (*gnosis*) ve hem de zamana göre.” (Aristoteles, 2021, s. 114). Bu ifade Arapça çeviri açısından da şu şekildedir: “*Cevher; ‘kelime’, ‘bilgi (mârifet)’ ve ‘zaman’ bakımından her şeyin ilkidir.*” (İbn Rüşd, 2017, ss. 96-97). İbn Rüşd, ‘logos’un çevirisi olan ‘kelime’ sözcüğünü ‘tanım’ olarak anlar. Buna göre Türkçe çeviride ‘kavram’ olarak çevrilen ‘logos’, Arapça çeviri açısından ‘tanım’ (*el-ḥad*) olarak anlaşılır. ‘Logos’, Ross çevirisinde de ‘tanım’²⁵ (*definition*) olarak çevrilir (Aristotle, 1928). Bu sözcüğün burada ‘tanım’ olarak çevrilmesi belki daha uygundur, ama ‘kavram’²⁶ olarak anlaşılması da anlama zarar vermez. Çünkü ileride ele alacağımız üzere tanım ile kavramın belli bir birliği vardır.

Tözün; *tanım*, *bilgi* ve *zaman* açısından birincil olmasının nedeni şudur ki başka kategorilerden hiçbirini ayrı olarak varolamazken, yalnızca *töz* böyle varolabilir (Aristoteles, 2021, s. 114; Aristotle, 1928; ayrıca bk. 2017, 96-97). Töz, *tanım* açısından da ilktir/birincildir, çünkü *tözün tanımının* her bir şeyin tanımında bulunması zorunludur (İbn Rüşd, 2017, ss. 96-97; Aristotle, 1928). Bu ifade Türkçe çeviri açısından ise şu şekildedir: “*Töz kavrama göre de birincildir, çünkü her bir şeyin kavramında bir tözün kavramı*

²⁵ Özcan da ‘tanım’ olarak anlar (Özcan, 2011, s. 36). Aynı şekilde Duralı da ‘tarif’ (*tanım*) olarak anlar (Duralı, 2011, s. 61).

²⁶ Buradaki anlamını, Fârâbî’nin ‘kavram’dan (*tasavvur*) anladığı şey olarak düşünüyoruz: “*Tam kavram, (et-tasavvuru’t-tâm) şeyin, kendisine özgü olan bir tarzda özünü (zât) özetleyen bir şeyle kavranmasıdır (tasavvur)*” (Fârâbî, 2014).

kapsanmalıdır." (Aristoteles, 2021). Ayrıca her bir şeyi ancak *ne olduğunu*²⁷ - bir insan ya da ateş- bildiğimiz zaman en gerçek anlamda veya daha çok bildiğimize inanırız. Ama her bir şeyin niteliğini, niceliğini, nerede olduğunu bildiğimizde böyle değildir. Çünkü bu yüklemelerin kendilerini de ancak niceliğin ya da niteliğin *ne olduğunu* bildiğimiz zaman biliriz (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928; İbn Rüşd, 2017). Buna göre Aristoteles açık bir şekilde bir şeyin bilinmesi noktasında onun neliği ile nitelik, nicelik vd. gibi kategorileri arasında ayırım yapar. Dolayısıyla o şeyin en çok bilinmesi neliği açısından bilinmesinde olur. Bu paragraftaki ifadelerimize göre 'nelik' ile 'tanım' arasındaki bağıntı da kurulmuş olur. Böylece *varlık*, *töz*, *öz*, *nelik*, *tanım* arasındaki ilişkiyi görebiliriz. Yukarıdaki ifadelerimizin ilkinde 'öz', 'varlık' ile 'töz' arasındaydı, ikincisinde ise 'varlık' ile 'töz' doğrudan bağlanmıştı. İlk paragraftaki ifadelerimize göre de *öz* ile *töz* arasında belli bir aynılık ilişkisi vardır ve 'varlık' da bu ikisini belirtir. Buna göre varlık, *öz* ve *töz*dür.

Aristoteles'in 'varlık' ile 'töz'ü başka bir şekilde bağıntıladığı ifadeler de şu şekildedir:

Gerçekten de, hem geçmişte hem şimdide sorulan ve her zaman sorulacak olan ve her zaman güçlüklerle yol açan soru, 'Varlık (*on/ón*)²⁸ nedir?' sorusu 'Töz nedir?' sorusundan başka bir anlama gelmez. Çünkü kimilerinin Bir olduğunu söylediği şey budur; başkaları birden Çok olduğunu söyler; kimileri sonlu olduğunu; başkaları sonsuz olduğunu. Öyleyse biz de irdelememizi başlıca ve birincil olarak ve denebilir ki yalnızca bu [tözsel] anlamda *var* olanın ne olduğu sorusuna yöneltmeliyiz (Aristoteles, 2021).

Bu parçada açık olarak 'varlık'ın 'ne olduğu' sorusunun 'töz'ün 'ne olduğu' sorusu anlamına geldiği ifade edilir. Buna göre 'varlık'tan 'töz'e geçiş vardır. Böylece *varlık* araştırması, *töz* araştırmasına evrilir. Bununla birlikte ilk olarak 'varlık'ın ne olduğu sorulduğu için 'öz' araya girer. Buna göre de 'varlık'tan 'öz'e, buradan da 'töz'e geçilir. Bu aşamada Aristoteles, ilk olarak *tözün ne olduğunu* ana çizgilerde belirlemeye çalışır (Aristoteles,

²⁷ Arapça çeviride 'mâ hüve', Ross çevirisinde de 'what it is' şeklindedir. Üçünde de anlam aynıdır ve 'öz-nelik' anlamı vardır.

²⁸ Ross da 'being' olarak çevirir (Aristotle, 1928).

2021; Aristotle, 1928²⁹; İbn Rüşd, 2017). Aristoteles'e göre *töz*, başlıca dört anlamda kullanılır:³⁰ i) Öz/essence/الأنية (*mâhiyyet*)³¹ (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928; İbn Rüşd, 2017), ii) Evrensel³²/universal³³/külli³⁴ (*tümel*) (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928; İbn Rüşd, 2017).³⁵ iii) Cins/genus/cins (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928; İbn Rüşd, 2017). Çünkü Aristoteles'e göre hem *öz* hem *tümel* ve hem de *cins* her bir şeyin *töz*ü olarak kabul edilir (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928; İbn Rüşd, 2017). (iV) 'dayanak'tır (Aristoteles, 2021). Ross da 'dayanak' anlamına gelen 'substratum' sözcüğünü kullanır (Aristotle, 1928). Arapça çeviride ise *el-mevzû'* (*konu*)³⁶ olarak geçer. İbn Rüşd bununla 'bireysel *töz*'ün kastedildiğini belirtir (İbn Rüşd, 2017). Aristoteles'e göre "*dayanak, kendisi başka bir şeye yüklenmezken tüm başka şeylerin ona yüklendiği şeydir*" (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928). Arapça çeviride de şu şekildedir: "*Konu, başkasının kendi üzerine söylendiği şeydir. Ama bunun kendisi başkasına söylenmez.*" (İbn Rüşd, 2017). Bu nedenle ilk olarak onun doğası³⁷ belirlenmeli (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928). Çünkü birincil dayanak, *en tam anlamda töz* olarak düşünülür (Aristoteles, 2021). Arapça çeviride de şu şekildedir: "*Çünkü ilk konunun, başkasından daha çok cevher/töz olduğu zannedilir.*" (İbn Rüşd, 2017). Özetle *töz* başlıca *öz*, *tümel*, *cins* ve *dayanak/bireysel töz* için kullanılır. Dayanak, *en tam anlamda* veya *başkasından daha çok* olarak *tözdür*.

Aristoteles bu aşamadan sonra bireysel *töz*'ün ayrıntısına geçer. Buna göre bir anlamda maddenin; başka bir anlamda şeklin (*morpho*)³⁸ ve üçün-

²⁹ Ross, 'nature of substance' ifadesini kullanır. İbn Rüşd'ün kullandığı çeviride ise 'el-cevher'ü mâ hüve' ifadesi geçer. Üç çeviri de birbirleriyle uyumludur (Aristotle, 1928; İbn Rüşd, 2017).

³⁰ Aristoteles burada kendi düşüncesini değil, felsefecilerce kullanılan başlıca anlamları tek tek sorgulamak için sıralamak ister gibi görünüyor.

³¹ İbn Rüşd 'الأنية' sözcüğünü 'mâhiyyet' olarak anlar (İbn Rüşd, 2017). Bizce buradaki 'mâhiyyet', 'öz' olarak anlaşılmalıya daha uygundur. Çünkü eğer 'الأنية' sözcüğü 'nelik' anlamı ile karşılanmak istenseydi 'mâ hüve' ile karşılanabilirdi.

³² Bu sözcük Yardımlı çevirisinde bulunur.

³³ Bu sözcük Ross çevirisinde bulunur.

³⁴ Bu sözcük İbn Rüşd çevirisinde bulunur. Bizim tercih ettiğimiz sözcük 'külli/tümel'dir.

³⁵ Bu sözcükler 'to katholou' sözcüğünün çevirileridir. Babür, bu Yunanca sözcüğü 'tümel' olarak çevirir (Aristoteles, 2002b, 2005). 'Külli' sözcüğü de 'tümel' olarak çevrilir. Biz de 'tümel'i tercih edeceğiz.

³⁶ Mantıkta 'özne' olarak da kullanılır.

³⁷ Ross da 'doğa (nature)' sözcüğünü kullanır (Aristotle, 1928).

³⁸ Ross, 'shape' sözcüğü ile karşılar (Aristotle, 1928). Arapça çeviride ise 'sûret' ile karşılanır (İbn Rüşd, 2017).

cü bir anlamda ikisinin bileşiminin bu tür/bunun gibi bir şey olduğu söylenir. Aristoteles madde ile, bronzu; şekil ile, ideanın şemasını ve ikisinin bileşimi ile, somut bütün olarak yontuyu/heykeli kasteder (Aristoteles, 2021; İbn Rüşd, 2017; Aristotle, 1928). Arapça çeviriye göre Aristoteles şekil ile, sûreti demek ister (İbn Rüşd, 2017). Ross'un çevirisine göre ise Aristoteles 'shape (*şekil*)' ile, maddenin formunun biçimini kasteder (Aristotle, 1928). Türkçe çeviri açısından Aristoteles'e göre eğer 'idea' özdeğe/maddeye önsel ise ve ondan daha gerçek anlamda var ise aynı nedenle ikisinin bileşimine de önsel olacaktır (Aristoteles, 2021). Arapça çeviride 'idea' yerine 'sûret' ve 'daha çok anlamda var ise' yerine 'daha çok varlık olursa' geçer (İbn Rüşd, 2017). Ross ise ilki yerine 'form', ikincisi yerine ise 'more real' ifadelerini kullanır (Aristotle, 1928). Böylece açıktır ki 'biçim/sûret/form/idea', hem maddeden ve hem de ikisinin bileşimi olan bireysel tözden öncedir. Sonuç olarak en tam anlamda veya başkasından daha çok olarak töz olan *dayanak* veya *bireysel töz* üzerinden tözsel olan madde ve biçime geçilir. Buraya dek olan ifadelerimiz açısından diyebiliriz ki belli bir yönden bireysel töz, en tam anlamda veya başkasından daha çok olarak tözdür ama diğer bir yönden tözsel olan biçim/idea, maddeden ve bireysel tözden daha öncedir. Bununla birlikte biçim/sûret, maddeden *daha gerçek anlamda vardır* veya *maddeden daha çok varlıktır*.³⁹

Aristoteles devam eden üç paragrafta *madde*, *biçim* ve *ikisinden oluşanın* tözsel durumunu tartışır. İbn Rüşd'e göre Aristoteles bunu meşhur cedeli sözlerle yapar ama bunun peşine burhânî bir araştırma ile araştırır (İbn Rüşd, 2017). Sonraki araştırma açısından Aristoteles, durumu Türkçe çeviri açısından şu şekilde ifade eder: "*Ama ikisinden, e.d. şekil (morphe) ve özdekten oluşan töz bir yana bırakılabilir, çünkü sonsal ve açıktır. Özdek (madde) de bir yolda açıktır. Ama bu üçüncü tür tözü irdelemeliyiz, çünkü en güç olanı budur.*" (Aristoteles, 2021). Bu ifade Arapça çeviri açısından da şu şekildedir: "*Şimdilik her ikisinden yani madde (beyûlâ) ve misalden (idea) olan cevherin zikrini bir yana bırakalım. Çünkü o, son cevherdir ve açıktır. Yine madde de bir şekilde böyledir. Şimdi üçüncüsünü araştıralım. Çünkü onun hakkında pek çok şaşkınlık vardır.*" (İbn Rüşd, 2017). İbn Rüşd 'misâl' ile, sûret'e delâlet edil-

³⁹ Ayrıca bk. İbn Rüşd'ün çözümlemesi: "Eğer sûret, varlıkta (fî'l-vücûdi) maddeden önce olur ise ve maddenin bilkuve varolması, sûretin de bilfiil varolması nedeniyle varlık babında daha çok olursa bu durumda o, ikisinden bileşik olandan da önce olur." (İbn Rüşd, 2017).

diğini belirtir. Onun ikinci cümle ile ilgili değerlendirmesine göre de bileşik olanın araştırılmasını terk etmemiz gerekir, çünkü o, kendilerinden bileşik olduğu iki cevherden de sonra gelen bir cevherdir. Ama araştırma sonuçları değil, şeylerin nedenlerini araştırmaktır. Çünkü şeyler kendileri ile bilinirken nedenleri ise bilinmeyendir. Ayrıca onun cevher (*töz*) olduğu kendisiyle açıktır (İbn Rüşd, 2017). Sonuç olarak Aristoteles, ‘varlık’ üzerine başlattığı araştırmasını *biçimin* araştırılması gerektiği noktasına getirir.

Aristoteles, bu aşamada başlangıçta tözü belirlemenin çeşitli yollarını ayırt ettiğini ve bunlardan birinin ‘öz’⁴⁰ olarak görüldüğünü belirtir ve buna göre inceleme yapması gerektiğini ifade eder (Aristoteles, 2021). Onun bu hatırlatması yukarıda ele aldığımız ve felsefeciler tarafından kabul edilen töz çeşitleriydi. Bunlar; *öz*, *tümel*, *cins* ve *dayanak* idi. Aristoteles bunların tümünü töz olarak görmez; töz olup olmadıklarını tartışır.

Aristoteles ilk olarak konu üzerine kimi mantıksal (*logikos*)⁴¹ gözlemlerde bulunacağını belirterek ilkin şu ifadeyi ileri sürer: “*Her bir şeyin özü*⁴² ya da ne olduğu (*to ti en einai*) kendinde olduğu söylenen şeydir.” (Aristoteles, 2021). Bu betim ‘öz’ için görünür. İlgili ifade Arapça çeviride de şu şekildedir: “*Şeyin özü (نفسه) açısından kendisine delâlet edilen şeydir ki bu bizâtîbi söylenir.*” (İbn Rüşd, 2017). İbn Rüşd, bunu, şeyin âniyesini (*öz*) veren sözün (*tanım*) delâlet ettiği şey olarak değerlendirir. Bu şey, cevherdir (*töz*). Buna göre tanım, şeyin özünü verir ve töze delâlet eder (İbn Rüşd, 2017).

Aristoteles ‘öz’ için bu betimi söz konusu ettiği yerde *öz* veya *özel* ile *ilinek* veya *ilineksel* arasında ayrım yapar. Ayrıca diyebiliriz ki Aristoteles ‘tanım’ üzerinden ‘töz’ ile ‘öz’ arasındaki birliği göstermeye çalışır. Buna göre tanım, bunlar için ortak terimdir. ‘Öz’ ile ‘tanım’ veya ‘kavram’ arasındaki bağıntıya ilişkin bir ifade Türkçe çeviri açısından şu şekildedir: “*Her bir şey için özün kavramı (logos) sözcüğü onun kendisini kapsamaksızın anlatandır.*” (Aristoteles, 2021). Yani şeyin özünün kavramı, o şeyin ismini kapsamaksızın onu anlatır. Bu betimdeki ‘logos’ sözcüğü Arapça’ya ‘kelime’ olarak çevrilmiş ve İbn Rüşd onu ‘tanım’ olarak anlamıştır (İbn Rüşd,

⁴⁰ Ross da ‘öz (*essence*)’ olarak çevirir (Aristotle, 1928).

⁴¹ Bu sözcük, Arapça çeviride de ‘mantıkîyyen (*mantıksal*)’ olarak karşılanmıştır (İbn Rüşd, 2017). Ross ise ‘linguistic’ olarak çevirmiştir (Aristotle, 1928).

⁴² Ross da ‘öz’ (*essence*) olarak anlar (Aristotle, 1928).

2017). Bu sözcüğü Ross ‘formula’⁴³ (*formül*) olarak çevirir; “her bir şeyin özünün formulası” şeklinde (Aristotle, 1928). Y. Gurur Sev, ‘logos’ sözcüğünü ‘ifade’ olarak çevirir. İlgili cümle şu şekildedir: “*O halde tekil olanın ne idüğünün ifadesi, onu anlatan, fakat onu içermeyendir.*” (Aristoteles, 2019). Babür’ün *Gökyüzü Üzerine* adlı çevirisinde ise ‘logos’un hem ‘kavram’ hem de ‘tanım’ anlamı vardır (Aristoteles, 1997; ayrıca bk. Aristoteles, 2005). Biz diyebiliriz ki daha önce de belirttiğimiz gibi ‘logos’un tanım veya kavram olarak çevrilmesi anlama zarar vermez. Bununla birlikte ilgili ifadenin bağlamını, konuyla ilgili pek çok ifadeyi dikkate alarak ve farklı çeviriler ışığında bir tercihte bulunabiliriz.

Aristoteles bir sonraki paragrafta ‘öz’ ile ‘ilinek’ veya ‘ilineksel’ arasındaki ayrımı belirginleştirmeye ve *öz*, *tanım* ve *kavram* arasındaki *birliği* göstermeye çalışır. Bu yönde hem tanımı ve hem de kavramı birlikte içeriyor olarak görünen ifadeleri çözümleyebiliriz. Türkçe çeviri açısından Aristoteles’in bir ifadesi şu şekildedir: “*Öz bir şey ne ise odur.*” (Aristoteles, 2021). Ross’un çevirisinde de şöyledir: “*Öz tam olarak bir şeyin ne olduğudur.*” (Aristotle, 1928). Arapça çeviride ise şu şekildedir: “*Tanımı olan şeyin tümeliliği, şeyin özünün (âniye) ne olduğuna delâlet eder.*” (İbn Rüşd, 2017). Buna göre *şeyin özü* ile *şeyin ne olduğu* aynı anlama gelir. Türkçe çeviri açısından Aristoteles’e göre ‘öz’, yalnızca kavramları (*logos*) bir tanım⁴⁴ (*horismos*) olan şeylere aittir (Aristoteles, 2021). Bu ifadede üç kavram arasındaki birliği görebiliriz. Daha öte olarak kavram ile tanım arasındaki birlik ve aynılık bağıntısını görebiliriz. İkisi arasında belli bir yönden de ayrım olup olmadığını açık kılmaya çalışacağız. Söz konusu ifade Ross’un çevirisinde de şu şekildedir: “*Yalnızca formulası (formül) bir tanım olan şeyler için bir öz vardır.*”⁴⁵ (Aristotle, 1928). Yardımlı’nın ‘kavram’ olarak çevirdiği ‘logos’ sözcüğünü Ross burada da ‘formula’ olarak çevirir. İki çeviri arasında böyle bir ayrım olsa da *tanım* ile *öz* arasındaki bağıntının verilışı aynıdır. Buna göre tanım, özü gerektirir. Arapça çeviride ise ilgili ifade şöyledir: “*O odur’ özüyle bulunan (bi’l-âniye), kelimesi tanımı olan şeylerin bepsi içindir.*” (İbn Rüşd, 2017). ‘Kelime’ sözcüğü ‘logos’un çevirisidir. Yukarıdaki ifadelerde

⁴³ Duralı bu sözcüğü ‘formül’ olarak karşılar (Duralı, 2011, s. 194). Aynı şekilde Özcan da ‘formül’ olarak çevirir (Özcan, 2011, s. 80).

⁴⁴ Tekin, ‘tanım’ için Aristoteles’in daha çok ‘horismos’, bazen ise ‘horos’ sözcüklerini kullandığını belirtir (Tekin, 2017, s. 212).

⁴⁵ “*There is an essence only of those things whose formula is a definition.*” (Aristotle, 1928).

İbn Rüşd'ün belirlemesini izleyerek bu sözcüğü 'tanım' olarak anlamıştık. Ama eğer böyleyse 'tanımı tanım olan' gibi belirsiz bir ifade ortaya çıkar. İbn Rüşd burada bir tekrara düşmemek için 'kelime' ifadesini 'delâlet eden söz' olarak anlar. Böyle bir sorunla karşılaştığımız için Arapça çeviride 'kelime' olarak, Sev çevirisinde 'ifade' olarak, Ross çevirisinde 'formula' (*formül*) olarak ve Arslan çevirisinde 'beyan'⁴⁶ olarak çevrilen 'logos' terimini Yardımlı çevirisindeki gibi 'kavram' olarak anlamak daha uygun gibidir. Daha önce 'logos'un 'tanım' olarak çevrilmesinin daha uygun olduğunu ifade ederken 'kavram' olarak çevrilmesinin de anlama zarar vermeyeceğini belirtmiştik. Bu görüşümüzü, belli bir açıdan olmak kaydıyla yine dile getirebiliriz. Çünkü tanım ile kavram belli bir yönden bir ve aynıdır.

Türkçe çeviri açısından Aristoteles'e göre bir *tanım* ancak *kavramın* birincil bir şeyi belirttiği yerde vardır. Birincil şeyler ise bir başkasına yüklenmeksizin belirtilen şeylerdir (Aristoteles, 2021, s. 118). Bu ifadelerin devamında Aristoteles tanım ve özün töz ile bağıntısını kurar. İlgili ifade Türkçe çeviri açısından şu şekildedir: "*Açık olan şey tanımın ve özün birincil ve saltık anlamda tözlere ait olduğudur. Eşit ölçüde başka şeylere de ait oldukları doğrudur, ama birincil anlamda değil.*" (Aristoteles, 2021, s. 118). Ross'un çevirisinde de şöyledir: "*Bu açıktır ki tanım (definition) ve öz (essence) birincil ve basit anlamda tözlere aittir. Yine de başka şeylere de aittirler, yalnızca birincil anlamda değil.*" (Aristotle, 1928). Arapça çeviri açısından da şu şekildedir: "*Ama bu açıktır ki tanım (el-had) ve öz (âniye), ilk türde ve mutlak (mebsûd) olarak cevherler içindir. Diğer şeyler için de bu şekildedir, ama ilk türden değil.*" (İbn Rüşd, 2017). İbn Rüşd, 'âniye' olarak okuduğumuz sözcüğü 'mâhiyyet' olarak anlar. Bu ise öz anlamındadır. İbn Rüşd, değerlendirmesinde

⁴⁶ Bu terime ilişkin Tricot'nun dipnottaki açıklaması şu şekildedir: " 'logos' kelimesinin kesin anlamı ile ilgili olarak krş. Δ, 29, 1024 b 26. Onu biz 'beyan' olarak çevirmektediriz. Ancak *formül, açıklama, açıklayıcı söz* olarak da karşılanabilir. Asıl anlamında tanım, mahiyeti ifade eden ve ekseriya onunla karışan tanım, 'horismos'dur. O halde bu ve başka birçok pasajda (özellikle 10. bölüme bkz.) 'logos'tan, gerek kavramın kendisini, gerekse onun bir önermede, sözde açılması, açıklanmasını anlamak gerekir. Kavram, tek kelime içine sıkıştırılmış sözdür; söz, bir önerme içinde açılmış, yayılmış kavramdır. Krş. St. Thomas, s. 341, not 1460. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, 'logos'u (zorunlu kayıtları yapmak şartıyla) *kavram* veya *tanım* olarak çevirmekte hiçbir anlam yanlışı yoktur. Çünkü nihayet bir kavramın, tanımda ifade edilen ve açıklığa kavuşturulan kısımları vardır. Zaten Aristoteles'in terminolojisinde 'horismos' ve 'logos' ekseriya eşanlamlı olarak kullanılırlar." (Aristoteles, 1996). Duralı da bir yerde 'logos' için şu karşılıkları vermiştir: "Söz; kavram; belirleme; formül; akıl ilkesi (Duralı, 2011, s. 194).

‘tanım’ın mahiyete (öz) delâlet ettiğini belirtir⁴⁷ (İbn Rüşd, 2017). Alıntılarda geçen ‘başka şeyler’ veya ‘diğer şeyler’ ifadesiyle Aristoteles nitelik, nicelik vd. gibi kategorileri kasteder. Sonuç olarak diyebiliriz ki çevirilerde temel anlam aynıdır. Buna göre tanım, öz ve töz arasındaki bağıntıyı görebiliriz. Öz, töz içindir, tanım da öz içindir. Tanım aynı zamanda her ikisi içindir. Tanım, öze delâlet eder. Yukarıda belirttiğimiz üzere öz, şeyin ne olduğudur⁴⁸. Buna göre öz⁴⁹ tözün ne olduğudur. Tanım ve bir anlamıyla kavram ise özün düşüncesidir. Aristoteles araştırma açısından ‘varlık’tan doğrudan ‘töz’e geçse de ‘öz’ söz konusu anlamıyla ikisinin arasına girer. Çünkü ‘varlık’ın birincil anlamı şeyin ne olduğu, tözüdür. ‘Ne olduğu’ anlamı ile ‘öz’ anlamı bir ve aynı olduğuna göre yeniden diyebiliriz ki ‘varlık’ın birincil anlamı şeyin özü, tözüdür.

Aristoteles’e göre yalnızca tözün bir tanımı vardır (Aristoteles, 2021). Başka bir ifadeyle yalnızca töz tanımlanabilir (Aristotle, 1928). Arapça çeviriye göre de tanım, yalnızca tözler (*cevâbir*) içindir (İbn Rüşd, 2017). Yukarıda tanım ve özün birincil ve mutlak olarak tözler için olduğunu ifade etmiştik. Burada üç çeviri açısından da söz konusu ettiğimiz ifadeye ise tanımın yalnızca töz için olabileceğinin bir vurgusu var. Diyebiliriz ki tanım töz için olsa da bu töz belirli bir töz olarak özdür. Çünkü Aristoteles’e göre “*tanım*⁵⁰ *özün kavramıdır ve öz ya yalnızca ya da başlıca ve birincil olarak ve mutlak olarak tözlerle ait olmalıdır*” (Aristoteles, 2021). Bu ifadeye göre tanım, öz ve kavram⁵¹ arasındaki bağıntı açık olarak ortaya çıkar. Öz ile töz ilişkisi hakkında ise yeniden toparlama yapılır. İlk cümle konumuz için önemli ölçüde aydınlatıcıdır. Tanım özün kavramı olduğuna göre belli

⁴⁷ Bu ifade daha önce belirttiğimiz *Topikler*’deki bir ifadeye dayanıyor gibi görünüyor.

⁴⁸ Aristoteles, bir yerde de şu ifadeyi kullanır: “Ama öyle görünüyor ki şeyin ne olduğu ya da özü için bir tanıtlama yoktur.” (Aristoteles, 2021, s. 45). Bu ifadeye göre şeyin ne olduğu ile şeyin özü bir ve aynı şeydir.

⁴⁹ “*Her bir tikel şeyi ancak özünü bildiğimiz zaman biliriz.*” Başka bir ifadeyle “bir şeyi bilmek onun özünü bilmektir” (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928; İbn Rüşd, 2017; Aristoteles, 2019, 1996).

⁵⁰ Aristoteles’in başka bir ifadesine göre her tanım kendisi için doğru olduğu şeyden başkası için yanlıştır; örneğin bir dairenin tanımı bir üçgen için yanlıştır. Şimdi bir yolda her bir şeyin yalnızca bir tanımı, yani yalnızca *özünün tanımı* (*logos*) vardır; ama bir başka yolda birçok tanımı vardır. Çünkü şeyin kendisi ve değişkisi ile birlikte şey bir yolda aynıdır; örneğin Sokrates ve müzikal Sokrates. Ama yanlış tanım mutlak olarak hiçbir şeyin tanımı değildir (Aristoteles, 2021, s. 105). Buradaki ‘logos’, tanım veya tanımsal kavramdır.

⁵¹ Aristoteles, Kitap Epsilon’da ‘öz’ ve ‘kavram’ı şu şekilde bir araya getirir: “*Ama özün (to ti en einai) ve kavramın (logos) doğasını gözden kaçırmamalıyız*” (Aristoteles, 2021, par. 1026a).

bir yönden tanım ve *bir anlamıyla kavram* bir ve aynıdır. Ross'un çevirisi açısından "tanım, özün formulasıdır" (Aristotle, 1928). Arapça çeviri açısından ise tanım, özün 'kelimesi'dir (İbn Rüşd, 2017). 'Kelime' 'bir sözcük' anlamında değildir, buradaki anlamıyla Sev çevirisinde geçen 'ifade' anlamına daha yakın gibi görünür. Bu çeviride ilgili cümle şu şekildedir: "*Tanım ne idülüğün ifadesidir.*" (Aristoteles, 2019). 'İfade', 'söz' ile ilgili olduğuna göre diyebiliriz ki tanım, özün söze dökülmüş hâlidir. Nitekim İbn Rüşd'ün anlayışı buna yakındır veya benzerdir. O, söz konusu cümleyi açıklarken şöyle der: "*Bu sözden açık olmuştur ki mutlak tanım şeyin mahiyetine (öz) delâlet eden sözdür.*" (İbn Rüşd, 2017). Buna göre tanım özün sözü olur.

Aslında bu anlam yanlış değildir. Çünkü bazı yerlerde 'logos' sözcüğü 'ifade' olarak veya 'söz' anlamında 'kelime' olarak anlaşılabilir. Bu durum, tanımın *söz ve kavram*⁵² olarak iki yönlü olmasından kaynaklanır. Söz konusu cümle Arslan çevirisinde ise şu şekildedir: "*Tanımın, mahiyetin tanımı olduğu...*" (Aristoteles, 1996). Burada 'logos' sözcüğü 'tanım' ile karşılanmış ama bir döngü ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak bize burada *logosun kavram* olarak çevrilmesi daha uygun görünüyor.

Aristoteles, şeyi özünden ayırmayı saçma bulur. Çünkü bir şeyi bilmek onun özünü bilmektir. Aristoteles, buna ilişkin başka ispatlar da yapar. Dahası *şeyin kendisi*⁵³, *öz* ve *kavramı*⁵⁴ da bir ve aynı olur (Aristoteles, 2021, s. 121). Buna göre 'kavram' *bir anlamıyla* ve *bir yönden* 'tanım'⁵⁵ ile ve *diğer bir anlamıyla* ve *bir yönden* de 'öz' ile bir ve aynı olur. Buradaki bağlantının tam olarak açık olması için Aristoteles'in başka açıklamalarına ihtiyaç vardır. Ama söz konusu bağlantıyı olasılık düzeyinde hesaplayabiliriz. Buna göre diyebiliriz ki eğer buradaki 'kavram' mutlak anlamdaysa şeyin kendisiyle ve özünü mutlak olarak aynı olur. Ama eğer buradaki 'kavram' özün düşüncedeki hâli ise o zaman 'tanım' olur ve böylece *tanımsal kavram* şeyin kendisi ve özünü görelilik olarak bir ve aynı olur. Bu iki

⁵² Anlam veya düşünce.

⁵³ Özcan'ın ifadesi de şu şekildedir: "*Neliği şeyden realitede değil, ancak düşüncede ayrabiliriz.*" (Özcan, 2011, s. 37).

⁵⁴ Söz ettiğimiz yerlerde olduğu gibi Ross 'formula' (*formül*) olarak çevirir (Aristotle, 1928). Arapça çeviride de 'kelime' olarak geçer (İbn Rüşd, 2017).

⁵⁵ 'Kavram'ın 'tanım' ile aynı olması, tanımın zihindeki anlama, yani kavrama delâlet eden söz olması açısından. Buna göre tanımsal sözün anlamı açısından tanım ve kavram bir ve aynı olur. Çünkü tanım aracılığıyla şeyin özünü akılsal olan kavramsalsal/anlamsal biçimde oluştururuz.

kavram tarzı arasındaki ayrımı Copleston'ın bir çözümlemesine⁵⁶ dayanarak belli bir yönden biraz daha açık kılabiliriz. Buna göre 'kavram'; eğer tümüyle şeyin kendisi, özü olursa 'nesnel kavram', şeyin kendisinin veya özünün düşüncedeki hâli, yani tümeli olursa 'öznel kavram' olur. Tanımın bir ve aynı olduğu ikincisidir.

Aristoteles bir paragraf sonrasında oluşan şeylerin oluşumdan söz ederken şu sözü belirtir: “*Biçim’ ya da ‘idea’ ile her bir şeyin özünü ve birincil tözünü demek istiyorum.*” (Aristoteles, 2021, s. 122). Bu ifade Ross çevirinde de şu şekildedir: “*Form ile her bir şeyin özünü ve onun birincil tözünü kastediyorum.*” (Aristotle, 1928). Buna göre açıktır ki şey ile ilgili ‘biçim’, ‘öz’ ve ‘töz’ bir ve aynıdır. Bunu tamamlayan başka bir ifadesi de şu şekildedir: “*Özdek-siz (maddesiz) töz ile özü demek istiyorum.*” (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928). Böylece *biçim*, *öz* ve *tözün* birbirleriyle belli bir yönden *bir ve aynı olma* durumu ortaya çıkar.

Aristoteles’e göre *biçim/sûret* veya *idea* veyahut duyuşsal şeyde bulunan *şekil (morphē)* oluşmaz ve onun için bir oluş yoktur. Ayrıca şeyin özü de oluşmaz. Çünkü bu başka bir şeyde olmak üzere sanat yoluyla ya da doğa yoluyla ya da bir gizlilik yoluyla oluşandır (Aristoteles, 2021; İbn Rüşd, 2017). Bu düşünceyi Aristoteles yeniden şu şekilde toplarlar: “*Buna göre belirtilenlerden açıktır ki biçim ya da töz⁵⁷ (eidos e ousia) olarak sözü edilen şey oluşmazken, adını ondan alan bileşik⁵⁸ bütün oluşur. Ve yine açıktır ki oluşan her şeyde özdek/madde bulunur, öyle ki şeyin bir parçası bu [özdek], bir parçası şudur [biçim].*” (Aristoteles, 2021; ayrıca bk. Aristotle, 1928). Bu ifadeye göre biçim ile töz aynı görülür. Ayrıca madde ve biçimden (*form/sûret*) oluşan bileşik bütün *adını* biçim/idea/töz olan parçasından alır. Aynı zamanda bu parça özdür. Tanım da özün kavramıdır. Arapça çeviriye göre de *sûret (biçim)* gibi olan cevher (*töz*) oluşmaz (İbn Rüşd, 2017).

Aristoteles’e göre tıpkı kıyaslarda (*tasımlar*) olduğu gibi, her şeyin il-kesi tözdür. Çünkü kıyaslar bir şeyin ne olduğundan, onun özünden baş-

⁵⁶ “ Öyleyse, sözcüğün sağın anlamında Aristoteles için hiçbir nesnel Evrensel (tümel) yoktur, ama anlıktaki (zibin) öznel evrensel için şeylerde nesnel bir temel vardır. Evrensel ‘at’ öznel bir kavramdır, ama tözsel biçimlerde nesnel bir temeli vardır ki tikel atların bilinmesini sağlayan odur.” (Copleston, 2013).

⁵⁷ Aristoteles, töz açısından hiçbir devimin olmadığını belirtir. Çünkü tözün ayırıcısı yoktur (Aristoteles, 2021, par. 1068b).

⁵⁸ “Duyuşsal töz değişebilir.” (Aristoteles, 2021, par. 1069b).

lar. Oluş süreçleri de özden başlar (Aristoteles, 2021, s. 126; Aristotle, 1928; İbn Rüşd, 2017). Ross, ‘ilke’ yerine ‘başlangıç noktası’ ifadesini kullanır. Arapça çeviride de *ibtidâ* (başlangıç) sözcüğü geçer. Ayrıca hem Ross hem de İbn Rüşd töz ile özün kastedildiğini belirtir. Bu anlam, Türkçe çeviride de vardır. Sonuç olarak oluş süreçleri *töz* olan özden başlar.

Aristoteles’e göre bir tanım (*horismos*) bir kavramdır (*logos*). Ayrıca her kavram parçalar kapsar. Yine kavramın parçasının şeyin parçası ile ilişkisi kavramın şey ile ilişkisi gibidir (Aristoteles, 2021, s. 127).

Aristoteles tözün parçalarının tanım açısından değerini ele alırken kullandığı ifadeler *töz*, *biçim*, *öz*, *tanım* ve *kavram* arasındaki ilişkileri anlamada önemli ölçüde aydınlatıcı olur. İlgili ifadeler Türkçe çeviri açısından şu şekildedir: “*Şimdi eğer madde (özdek) bir şey, biçim bir başka şey ve bunların bileşimi bir üçüncü ise, ve eğer hem madde hem biçim ve hem de bileşimleri töz ise, maddeye bile bir anlamda bir şeyin parçası denebilir, ama bir başka anlamda değil, ve parçalar biçimin kavramını*⁵⁹ *oluşturan bileşenlerdir.*” (Aristoteles, 2021, ss. 127-128). Buna göre madde bir şey ve töz olması açısından bir şeyin parçası olsa da başka bir yönden o şeyin parçası değildir. Çünkü Aristoteles’e göre maddesel bileşenler somut şeylerin ilk ilkeleri ve parçaları iken, biçimlerin ne parçaları ne de ilk ilkeleridir (Aristoteles, 2021, s. 128). İbn Rüşd’ün uygun değerlendirmesine göre de söz konusu ifadede biçim (*sûret*) ile madde arasındaki ayrım belirtilir. Buna göre biçim, biçime sahip olan şeye ‘o nedir’ yoluyla bizâtihi yüklenen ve tözselliğin (*el-cevheriyye*) özünü (*mâbiyye*) tarif eden şeydir. Madde (*el-unsur*) ise maddeye sahip olan şey üzerine ne doğru bir şekilde ne de bizâtihi yüklenir. Örneğin, ne heykelin üzerine tunç olduğu yüklenir ne de insanın üzerine et olduğu yüklenir (İbn Rüşd, 2017).

Aristoteles devam eden ifadelerinde ‘biçim’ ile ‘öz’ü anladığını belirtir (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928). Ona göre yalnızca biçimin parçaları kavramın parçalarıdır ve kavram tümelin⁶⁰ (*evrensel*) kavramıdır (Aristoteles, 2021, s. 129). Buna göre ‘biçim’ ile ‘kavram’ *bir ve aynı* olur. Kavram da

⁵⁹ Arapça çeviride ‘kelime’ sözcüğü kullanılır (İbn Rüşd, 2017). Ross da ‘formula’ sözcüğünü kullanır (Aristotle, 1928).

⁶⁰ “Tümeller, şeylere kendinde ait iken, ilinekseller kendinde ait değildir ve bütünüyle genel olarak ancak tekillere yüklenirler.” (Aristoteles, 2021, s. 90).

tümelin kavramıdır. Kavram tümele ilişkin olduğu için buradaki kavramın tanım yoluyla elde edilen kavram olduğunu belirtebiliriz. Arapça çeviride ‘kavram’ yerine ‘kelime’ sözcüğü bulunur ve İbn Rüşd bunu ‘tanım’ olarak anlar. Bu çeviride diğer ifade ise şöyledir: “*Kelimeye gelince, o tümel (külli) içindir.*” Söz konusu ifadenin hepsi için İbn Rüşd’ün yorumu (*tefsîr*) şu şekildedir: “*Gerçek tanımın parçaları genel biçimin parçalarıdır; tanım ise tümel içindir.*” (İbn Rüşd, 2017, s. 360). Ross çevirisinde de ‘kavram’ yerine ‘formula’ bulunur ve bunun evrensel olduğu ifade edilir. İlgili ifade Sev çevirisinde ise şu şekildedir: “*Ancak yalnızca biçimin kısımları aynı zamanda ifadenin de kısımlarıdır, ifade de tümeldir.*” (Aristoteles, 2019).

Aristoteles bu sorunla ilgili başka bir sorunun doğal olarak ortaya çıktığını belirtir: Ne tür parçalar biçime aittir ve ne tür parçalar ona değil ama bileşime aittir? Çünkü eğer bu açık değilse, her bir tikel şeyi tanımlamak mümkün değildir. Çünkü tanım (*horismos*), tümeli ve biçimi kapsar (Aristoteles, 2021, s. 130). Yani tanım, tümel ve biçim içindir (İbn Rüşd, 2017; Aristotle, 1928). Başka bir ifadeyle tanım tümel olana ve biçime ilişkindir (Aristoteles, 2019). Buna göre açıktır ki tanım tümel için olur ve biçime ait parçaları kapsar. Dolayısıyla bileşime ait olan ama biçime ait olmayan maddesel parçalar tanımda kapsamaz. Aristoteles’e göre eğer hangi parçaların maddesel olduğu ve hangilerinin olmadığı açık değilse, *şeyin kavramı*⁶¹ da açık olmayacaktır (Aristoteles, 2021, s. 130). Böylece bir önceki paraftaki şu ifade şimdi daha açık olur: “*Yalnızca biçimin parçaları kavramın parçalarıdır ve kavram tümelin (evrensel) kavramıdır.*” Sonuç olarak yukarıda da belirttiğimiz üzere buradaki kavramın tanımla elde edilen kavram olduğu açık olur. Bunun için ‘tanımsal kavram’ diyebiliriz.

Aristoteles, maddesel⁶² parçaların tanımda neden kapsamadığını değişik türden maddeler üzerinde yer alıyor görünen bazı şeyler açısından örneklendirir. Bunun bir örneği olarak ‘daire’; bronzda, tahta ve tahtada yer aldığı anda, bunlar hiçbir anlamda dairenin tözüne ait değildir, çünkü bu onlardan ayrılabilir (Aristoteles, 2021, s. 130).

⁶¹ Arapça çeviride ‘kelime’, Ross çevirisinde ‘formula’ ve Sev çevirisinde ise ‘ifade’ olarak geçer.

⁶² Copleston’ın çözümlemesine göre de duyulur/duyusal bireyler onlardaki maddesel öğeye bağlı olarak tanımlanamaz. Bu öğe onların yok oluşlarından sorumludur ve onları bilgimizin karşısında bulanık kılar (Copleston, 2013, s. 46).

Aristoteles'e göre tanımda kapsanan tüm öğeler bir birlik oluşturmaktadır. Çünkü tanım tek bir kavram, tözün kavramıdır.⁶³ Buna göre tek bir şeyin kavramı olmalıdır. Çünkü töz, Bir ve bir Bu demektir (Aristoteles, 2021, s. 133). Daha önce birçok kez belirttiğimiz üzere 'logos' sözcüğü 'kavram', 'kelime', 'formula', 'ifade' olarak çevrilmiştir (Aristoteles, 2021; İbn Rüşd, 2017; Aristotle, 1928; Aristoteles, 2019, 1996). Tredennick çevirisinde de 'formula' olarak geçer (Aristotle, t.y.-b, s. 371). Eğer tanımı iki yönlü olarak düşünebilirsek bu çeviriler arasında bir uzlaşa bulabiliriz. Buna göre tanım bir yönden kavramdır. Tanım bir yönden de tüm öğeleri arasında bir birlik olan sözdür.

Aristoteles Zeta (Z) kitabında bu noktadan sonra ilk olarak bölme yoluyla olan tanımları inceler. Ona göre tanımda *birincil cinsten* ve *ayrım*-dan⁶⁴ daha öte bir şey bulunmaz.⁶⁵ Öteki cinsler birincil cinsten ve onunla birlikte alınan ayrımlardan oluşur (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928; İbn Rüşd, 2017; Aristoteles, 2019). Örneğin, birincil cins 'canlı (*hayvan*)'⁶⁶, sonraki 'iki ayaklı canlı' ve yine 'iki ayaklı tüysüz canlı'dır (Aristotle, 1928; Aristoteles, 2019). Başka ayrımlar oldukça bu böyle gider (Aristoteles, 2019, 2021). Genel olarak az veya çok terim kapsammasının bir önemi yoktur. Buna göre az veya yalnızca iki terim kapsammasının da önemi yoktur. İkisinden biri 'ayrım', diğeri ise 'cins'tir (Aristoteles, 2021; İbn Rüşd, 2017; Aristotle, 1928). Örneğin, 'iki-ayaklı canlı'da 'canlı'⁶⁷ *cins* ve diğeri ise *ayrım*dır (Aristotle, 1928; Aristoteles, 2019).

⁶³ "İmi sözcük olan kavram (logos) bir tanım olacaktır." (Aristoteles, 2021, s. 77). Bu, tanım yoluyla edilmiş olan *tanımsal kavram*dır.

⁶⁴ İbn Rüşd'e göre de birincisi yakın cinstir, diğeri ise bu cinsin özel ayrımıdır. Ancak ilk olarak yakın cins isimlendirilmiştir, çünkü o, tanımda ilk koyulan şeydir (İbn Rüşd, 2017). Copleston'ın ifadesine göre de Aristoteles tanımı *en alt tür* düzeyine dek inen bir bölme sürecini kapsıyor olarak görmüştür (Copleston, 2013, s. 21).

⁶⁵ Copleston'a göre de özel tanımlar cins ve ayrım yoluyla sağın tanımlardır (Copleston, 2013, s. 21). Bingöl'e göre de Aristoteles türün tanımında cins ve ayrımı birer unsur olarak alır (Bingöl, 1993).

⁶⁶ Türkçe çeviride 'dirimli varlık' olarak geçer (Aristoteles, 2021, s. 133). Diğer ifadeler yerine de 'iki-ayaklı dirimli varlık', 'iki-ayaklı kanatsız dirimli varlık' ifadeleri geçer. Ama 'varlık' sözcüğü diğer çevirilerde bulunmaz (İbn Rüşd, 2017; Aristotle, 1928, t.y.-b; Aristoteles, 2019). Bu terim eklenmiş gibi görünür. Ross ve Tredennick çevirilerinde 'animal (*hayvan*)', Sev çevirisinde 'hayvan' olarak geçen sözcük Arapça çeviride de 'hayvan' olarak geçer. Arapça'dan Türkçeye çevirilerde 'hayvan' sözcüğü genelde 'canlı' olarak çevrilir.

⁶⁷ Yardımlı çevirisinde 'hayvan' yerine 'dirimli varlık' ifadesi geçer (Aristoteles, 2021, s. 134).

Aristoteles'e göre eğer yalın olarak alınan cins (*genos*) kapsadığı türlerden (*eide*) ayrı olarak var olmuyorsa ya da eğer var, ama yalnızca madde olarak var ise (çünkü ses cins ve maddedir, ama ayrımlar ondan türleri, yani harfleri oluşturur) *tanım ayrımlardan oluşan kavramdır (logos)*⁶⁸ (Aristoteles, 2021). İbn Rüşd bu ifadeyle ilgili şöyle bir yorum yapar: “*Bununla yalnızca şeydeki cinsin maddedeki durum gibi bilfiil var olmadığını, bilfiil olanın son ayırım (faşl) olduğunu kastetti...Tanımların nelerden bileşik olduğu ortaya çıkınca tanımın fasıllardan bileşik bir söz (kav) olduğu da açık olmuştur.*” (İbn Rüşd, 2017, s. 424). Ayrıca İbn Rüşd'e göre Aristoteles'in 'ayrım ve cinsten dememiş olması' cins ve ayrım arasındaki ayrımın cinsin *genel biçim (şûret)*, ayrımın da *özel biçim* olması açısından (İbn Rüşd, 2017, s. 426). Bu düşüncüyü İbn Sînâ mantığına ait bazı ifadeler ile daha fazla açık kılabiliriz. Buna göre ayrımlar (*fasıllar*), cinse gerçekliğini (*hakikat*) değil, bilfiil varlığı verirler. Bunun örneği 'düşünen'dir. Çünkü 'düşünen', 'canlı'ya 'canlılık' anlamını vermez, ama varolan ve özel bir öz (*zât*) olarak bilfiil varlığı verir. Dolayısıyla varlığa delâlet eden, özsel (*zâtî*) ayrımdır (İbn Sînâ, 2014, s. 124, 1960, s. 45). Ayrım ile ilgili Aristoteles'in düşüncesini biraz daha fazla olarak açık kılmak faydalı olacaktır. İbn Sînâ'ya göre bu ayrım beş tümeldendir, türü kuran ayrımdır (*el-faşlül-mukavvimü*) ve türün doğası için özsel kurucudur. Çünkü o, cinsin doğasına bitiştiğinde onu *tür* olarak kurar. Başka deyişle bu ayrım, varoluşta tür olarak kurulan cinsin doğasının özsel olup onu var kılar, ayırır ve belirler. Ayrım, insan için 'düşünen (*nâtık*)' gibidir (İbn Sînâ, 1952, ss. 74-75, 2006b, s. 67). Başka deyişle de ayrım, cinsi bilfiil var kılar (*yükkavvimübü mevcûden bi'l-fi'li*) (İbn Sînâ, 1952, s. 110, 2006b, s. 101).

Aristoteles'e göre ayrımı ayrımlarına bölmek zorunludur. Örneğin, 'ayaklı olmak' 'hayvan'ın bir ayrımıdır. Sonra yine ayaklı olarak ayaklı hayvanın ayrımının bulunması gerekir. Buradaki ayrım, 'ayaklı olanın bir türü tüylü ve öteki türü tüsüzdür' şeklinde olmamalıdır. Doğru olan ayrım, 'çatal-tırnaklı olanlar' ve 'olmayanlar' şeklindedir. Çünkü bunlar ayaktaki ayrımlardır ve 'çatal-tırnaklılık' ayaklılığın bir türüdür. Bu yolda sürekli

⁶⁸ Arapça çeviride ifade şu şekilde yer alır: “*Bu durumda açıktır ki tanım, fasıllardan (ayrımlar) olan kelimedir.*” (İbn Rüşd, 2017, s. 426). Bu ifade Sev çevirisinde de şöyledir: “*Açık ki tanım farklardan oluşan ifadedir.*” (Aristoteles, 2019, s. 239). Ross çevirisinde ise şu şekildedir: “*Açıkça tanım (definition) ayrımlardan oluşan formüladır.*” (Aristotle, 1928, par. 1038a).

olarak daha öte hiçbir ayrım kapsamayan türlere dek ilerleme isteği olur. Bu noktada türsel ayrımlar ile eşit sayıda ayak türü olacak ve ayaklı hayvan türleri sayıca ayrımlara eşit olacaktır. Öyleyse en son ayrım şeyin tözü (*ousia*) ve tanımı (*horismos*) olmalıdır. Aristoteles bu ayrımın ‘biçim’ olduğunu da söyler (Aristoteles, 2021, s. 134; Aristotle, 1928). Böylece şey ve tanımı için asıl belirleyici ögenin ‘ayrım’ olduğu ortaya çıkar. Aristoteles’e göre de açık olur ki *“tanım ayrımları kapsayan kavram ya da daha doğru yön-teme göre son ayrımı kapsayan kavramdır.”* (Aristoteles, 2021, s. 134). Buna göre tanım son ayrımı içeren kavramdır. Bu açıdan tanım ve kavram bir ve aynı olur. Çevirilerde aynı şekilde ‘kavram’ yerine ‘formula’, ‘kelime’ ve ‘ifade’ yer alır (Aristotle, 1928; İbn Rüşt, 2017; Aristoteles, 2019; Aristotle, t.y.-b). Ama bize göre bütün bu sözcükler tanım için uygun olsa da özellikle burada ‘kavram’ sözcüğü daha uygun görünür.

Aristoteles bu noktadan sonra ‘tümel’in (*katholou*) töz olup olmadığını veya ne ölçüde töz olduğunu inceler. Aslında onun kastettiği tümel, tanımın bir parçası olan ‘cins’tir. Aristoteles bu araştırmasında temele şu önermeyi alır: *“Tekil bir şeyin tözü ona özgü olan ve başka hiçbir şeye ait olmayan tözdür.”* (Aristoteles, 2021). Aristoteles’e göre ‘tümel’ ise ortaktır. Çünkü tümel ile doğasına göre birden çok şeye ait olanı demek isteriz (Aristoteles, 2021). Bu ifadelerden anlayabiliriz ki kastedilen tümel ‘cins’tir. Çünkü ‘cins’ ortaktır, ama yukarıda da ele aldığımız üzere ‘son ayrım’ ise türler arasında ortak değildir. Aristoteles hem söz konusu önermeyi hem de tümelin ortak olma durumunu göz önüne alarak şu soruyu sorar? *“O zaman tümel hangi tekilin tözü olacaktır?”* Buna yanıt olarak denebilir ki ya tümünün ya da hiçbirinin. Ama tümünün tözü olamaz. Çünkü eğer birinin tözü olacaksa, tüm başkaları da bu biri olacaktır. Çünkü tözleri bir ve özleri bir olan şeylerin kendileri de birdir. Dahası töz, bir dayanağa yüklenmeyen demektir. Ama tümel her zaman bir dayanağa yüklenir (Aristoteles, 2021). Yine de belki de tümel, özün töz olduğu anlamda töz olamayacak⁶⁹ olsa

⁶⁹ Aristoteles, *Kategoriler*’de ‘tür’ ve ‘cins’in *ikincil tözler* içinde olduğunu belirtir. O, bu anlamda türün cinsten daha çok töz olarak değerlendirir. Çünkü tür, ilk töze daha yakındır. Çünkü ilk tözün ne olduğu açıklanacak olsa, cins yerine tür verilirse daha bilinir ve yaklaşık bir açıklama verilmiş olacaktır. Örneğin, belli bir insan için ‘hayvan’ (Arapça çeviride ‘canlı’ (*hayy*) sözcüğü geçer) yerine ‘insan’ verilerek daha bilinir olarak açıklanabilir; çünkü ikincisi belli bir insana daha özgü, öteki daha *ortaktır* (Aristoteles, 2002a, 1999b). Bir tümel olan ‘cins’in töz ile bağlantısı konusunda bu iki açıklamanın birbirleriyle uyuştuklarını belirtebiliriz.

da özde bulunuyor olabilir (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928; İbn Rüşd, 2017; Aristotle, t.y.-b). Örneğin ‘canlı’nın ‘insan’da ve ‘at’ta bulunması gibi (Aristotle, 1928, t.y.-b; İbn Rüşd, 2017). Buna göre o⁷⁰, bir anlamda özün bir kavramıdır (Aristotle, 1928; Aristoteles, 2021). Bu örnekten de açıktır ki Aristoteles burada incelediği ‘tümel’ ile ‘cins’i kasteder. Çünkü ‘canlı’, ‘insan’⁷¹ ve ‘at’ için cinstir.

Aristoteles ‘töz’ ile ‘nitelik’ arasında da ayrım yapar. Buna göre bir ‘Bu’ olanın ya da tözün, eğer herhangi bir şeyden oluşmuşsa, tözlerden ya da bir ‘Bu’ olandan değil, ama bir ‘nitelik’ten⁷² oluşması mümkün değil ve saçmadır (Aristoteles, 2021, par. 1038b). Çünkü o zaman töz-olmayan ya da nitelik töze ya da bir ‘Bu’ olana önsel/önce olacaktır. Ama bu mümkün değildir. Çünkü ne kavram⁷³ ne zaman ne de oluş açısından tözün değişikli-
leri⁷⁴ töze önsel olabilir. Çünkü o zaman ondan ayrılabilir olacaktırdır. Dahası, bir töz kendisi bir töz olan Sokrates’te bulunacak ve böylece Sokrates iki şeyin tözü olacaktır (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928). Buna göre açık olur ki ‘töz’, ‘nitelik’ten oluşmaz. Öz, töz olduğuna göre nitelikten oluşmaz. Böylece nitelik, özün dışında kalır. Bu, tanım açısından da böyledir. Aristoteles’e göre ne ‘canlı’ ne de kavramda⁷⁵-tanımda bulunan herhangi bir başka öge ‘tekil’ olandan ayrı olarak var olabilir (Aristotle, t.y.-b, 1928; Aristoteles, 2021). Aristoteles’e göre hiçbir tümel yüklem töz değildir (Aristoteles, 2021; İbn Rüşd, 2017; Aristotle, 1928). Çünkü ortak yüklemelerden hiçbirisi tikel bir ‘Bu’yu değil, ama bir niteliği belirtir (Aristoteles, 2021). Aristoteles buradaki ‘tümel’ ile nitelik gibi kategorileri ve değişiklikleri kasteder.

⁷⁰ Bu cümlede mantıksal bağlama en uygun olduğu için büyük ölçüde Ross çevirisini esas aldık. Onun çevirisi tam olarak şu şekildedir: “*Then clearly it is a formula of the essence.*” (Aristotle, 1928, par. 1038b). Bununla birlikte ‘bir anlamda’ ve ‘kavram’ ifadelerini Yardımlı çevirisinden aldık. Ross dışındaki çeviriler şu şekildedir: “*Belli ki onun da bir çeşit ifadesi var.*” (Aristoteles, 2019); “*Şu hâlde açıktır ki onun bir tür kelimesi vardır.*” (İbn Rüşd, 2017), “*O zaman açıktır ki bir anlamda evrenselin (tümel) bir kavramı vardır.*” (Aristoteles, 2021), “*Then clearly there is in some sense a formula of the universal. (O zaman bir anlamda özün bir formülü olduğu açıktır.*” (Aristotle, t.y.-b).

⁷¹ İnsan, bireysel insanların cinsi değildir, ama türüdür (Aristoteles, 2021, s. 48).

⁷² Kullandığımız çevirilerin hepsinde ‘nitelik’ anlamı ile çevrilmiştir.

⁷³ Diğer çevirilerde ‘kavram’ yerine daha önce söz ettiğimiz durum söz konusudur. İbn Rüşd, Arapça çeviride ‘kelime’ olarak geçen sözcüğü ‘tanım’ olarak anlar.

⁷⁴ Arapça çeviride ‘infialler’, Ross çevirisinde ‘modifications’, Tredennick çevirisinde ‘affections’, Sev çevirisinde ‘haller’ olarak geçer.

⁷⁵ ‘Logos’ ile ilgili çevirilerdeki durum aynıdır.

Aristoteles'e göre 'töz', *bileşik bütün olarak* ve *kavram (logos)*⁷⁶ olarak iki türdür (Aristoteles, 2021, par. 1039b). Aristoteles ilkiyle, madde ile bileşim içindeki kavramı, diğeri ile de bütünlüğü içindeki kavramı kasteder (Aristoteles, 2021). Ross ve Tredennick birincisi için 'somut şey', ikincisi için ise 'formula' ifadelerini kullanırlar (Aristotle, 1928, t.y.-b). İbn Rüşd ise birincisi için 'duyusal birey', ikincisi için de 'tanımın delâlet ettiği biçim (*şûret*)' ifadelerini kullanır (İbn Rüşd, 2017, par. 1040a). Daha önce de çok kez belirttiğimiz üzere çevirilerdeki farklılıklar 'logos' sözcüğü ile ilgilidir. 'Logos'un burada ilkin 'kavram', ikinci olarak da 'biçim'⁷⁷ olarak çevrilmesinin daha uygun olduğunu düşünebiliriz. Aslında 'logos' için bu iki karşılığı birlikte düşünmemiz bizi Aristoteles'in kastettiği anlama daha iyi yaklaştırabilir. Buna göre buradaki 'kavram'ı, aynı zamanda bir kavram olan tanımın delâlet ettiği 'biçim' olarak anlayabiliriz. Buna göre de iki tarz kavram ortaya çıkar: *Biçim olarak kavram* ve bunun *tanım yolu ile elde edildiği kavram*. Daha önce de birincisini *nesnel kavram* ikincisini ise *öznel kavram* olarak ifade etmiştik.

Aristoteles, 'biçim' ile 'kavram'ı Beta (B) kitabında tam olarak birbirine bağlar. İlgili ifade Türkçe çeviri açısından şu şekildedir: "*Çünkü pekala bir ve aynı nesneye tüm neden türleri ait olabilir; örneğin bir ev durumunda devimin kaynağı sanat (tekhne) ve yapı ustasıdır; amaç üründür; madde/özdek (hyle) toprak ve taşlar, ve biçim (eidos) kavramdır (logos).*" (Aristoteles, 2021, par. 996b). Ross çevirisinde 'logos' *tanım (definition)* olarak çevrilir (Aristotle, 1928, par. 996b). Burada biçimin kavram olarak karşılanmasının daha mantıklı olduğunu belirtebiliriz. Çünkü *biçim* doğrudan tanım olamaz. Çünkü tanım biçime ilişkin bir söz, açıklama ve kavramdır. Buna göre biçimin tanımlanması tanımsal kavramdır. Bu tanımsal kavram da zihinde varolan bir şeydir.

Aristoteles'e göre birinci anlamdaki tözler yokoluşu (*phthora*) kabul eder, çünkü oluşu (*genesis*) da kabul eder. Ama 'kavram', hiçbir zaman yok olma sürecinde olma anlamında yokoluşu kabul etmez, çünkü oluşu da

⁷⁶ Arapça çeviride 'kelime (İbn Rüşd, *tanım* olarak anlar)', Sev çevirisinde 'ifade', Ross ve Tredennick çevirilerinde 'formula' olarak geçer.

⁷⁷ İlk tür tözde 'madde' sözcüğü geçtiği için ikinci tür tözü 'biçim' olarak anlamak mantıklıdır, bununla birlikte çoğu zaman 'kavram' anlamında kullanılan 'logos' sözcüğü kullanıldığı için de en sonunda 'kavram' olarak anlaşılmasının daha da mantıklı olduğunu düşünebiliriz. Aslında burada belli bir yönden 'kavram' ile 'biçim' bir ve aynıdır.

kabul etmez. Çünkü ‘ev-olma’ oluşmaz, yalnızca *bu tikel* evin varlığı oluşur (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928). İbn Rüşd’ün yorumuna göre de mutlak evin özünün (*mâbiyyet*)⁷⁸ bir oluşu (*kevn*) yoktur, tersine duyuşsal bu evin oluşu vardır (İbn Rüşd, 2017).

Aristoteles’e göre ‘kavramlar’ oluştan ve yokoluştan bağımsız olarak vardır ve yoktur⁷⁹, çünkü hiç kimse onları yaratmaz ya da yapmaz (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928, t.y.-b). Bu nedenle de tekil duyuşsal tözlerin bir tanımı (*horismos*) ya da tanıtı/burhânı yoktur, çünkü doğası hem olmak hem de olmamak olabilen maddeyi kapsarlar. Bu nedenledir ki tüm duyuşsal tekiler yok olabilir (Aristoteles, 2021; İbn Rüşd, 2017; Aristotle, 1928). Çünkü yok olabilir şeyler duyuşsal algıdan yiter yitmez onların bilgisini taşıyanlar için bilinemez olurlar ve kavramları⁸⁰ (*tanımsal kavramları*) ruhta saklansa da bundan böyle ne tanımları ne de ispatları/tanıtıları vardır. Bu nedenle, tanım ile ilgili durumlarda, biri tekil bir şeyi tanımlamaya çalışırsa tanımının her zaman ortadan kalkmaya açık olduğunu gözden kaçırmamalıdır. Çünkü tekiler için tanım mümkün değildir (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928; İbn Rüşd, 2017).

Aristoteles’e göre ‘bir’ (*to hen*) ve ‘varlık’; (*to on*) aynı anlam farklılığı-nü gösterdiği için ve ayrıca bir olanın tözü bir olduğu ve tözleri sayısal olarak bir olan şeyler sayısal olarak bir oldukları için *şeylerin tözü* değildir. Aynı şekilde ‘bir öge-olma’ ve ‘ilk-olma’ da şeylerin tözü olamaz (Aristoteles, 2021; İbn Rüşd, 2017; Aristoteles, 2019). Buna göre açıktır ki ‘bir’ ve ‘varlık’, şeyin tözünde, yani özünde içerilmez. Bu durumun, *İkinci Analitikler* açısından da bu şekilde olduğunu daha önce ayrıntılı olarak ifade etmiştik.

Aristoteles’e göre ‘varlık’ ve ‘bir’, *ilk ilked*en, *öğeden* ya da *nedenden* daha tözsel olsa da şeylerin tözleri değildirler. Çünkü ortak hiçbir şey töz değildir. Ayrıca töz kendine ve onu kapsayan ve tözü olduğu şeye ait olmaktan başka hiçbir şeye ait değildir. Yine, ‘bir’ olan aynı zamanda birçok yerde birden bulunamazken, ortak olan aynı zamanda birçok yerde birden

⁷⁸ Arapça çeviride ise ‘el-âniye’dir.

⁷⁹ Bu ifade Arapça çeviride de şu şekildedir: “İşte bu şeyler oluşsuz ve bozulumsuz vardır ve var değildir.” (İbn Rüşd, 2017, s. 476).

⁸⁰ Arapça çeviride ‘kelime’, Sev çevirisinde ‘ifadeler’, Ross ve Tredennick çevirilerinde ‘formulae’ olarak geçer.

bulunur. Bu nedenle hiçbir tümel tekillerden ayrı olarak var olmaz (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928). Aristoteles'in sonraki paragraftaki bir ifade-sine göre de 'tümel' olarak anlatılan hiçbir şey töz değildir ve hiçbir töz tözlerden oluşmaz (Aristoteles, 2021; İbn Rüşd, 2017; Aristotle, 1928). Toparlama yaparsak diyebiliriz ki *varlık* ve *bir* şeylerin tözü olamaz ve aynı zamanda şeylerin özünde içerilmez. Daha önce incelediğimiz üzere 'cins' de bir tümel olarak, özün töz olduğu anlamda töz olamaz, ama dürşünsel özde/tanımsal nelikte bulunur.

Aristoteles bu noktadan sonra Zeta (Z) kitabının onyedinci bölümünde tözün ne olduğunu ve ne tür bir şey olduğunu yeniden incelemek ister. Bununla amacı, duyuşsal tözlerden ayrı olarak varolan töz türü üzerine bir araştırma yapmaktır. Aristoteles burada 'töz' ile 'nedenler' arasındaki bağıntıyı inceler. Çünkü *"töz bir tür ilk ilke ve nedendir."* (Aristoteles, 2021). Aristoteles bu kısa incelemesinde nedenler arasında bir *birliği* de göstermeye çalışır. O, ilk olarak 'niçin' sorusunu ele alır. Buna göre 'niçin', her zaman 'niçin bir şey başka bir şeye aittir?' biçiminde sorulur. Bu soruda 'neden'in sorulduğu açıktır. Aristoteles bu durumu şu şekilde ifade eder: *"Bu, eğer mantıksal olarak anlatırsak, özdür (to ti en einai) ki kimi şeyler durumunda erektir (heneka) -örneğin belki de ev ya da yatak durumunda; başka şeyler durumunda, ilk devindirici- çünkü bu da bir nedendir."* (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928).

Aristoteles daha toparlayıcı bir ifadeyle 'neden'i, 'öz' ve 'biçim' ile bağlar. Buna göre ilk soru şudur: "Niçin madde bu belirli bir şeydir?" Örneğin, "Niçin bu şeyler bir evdir?" Çünkü bir evin özü olan şey onlarda bulunur. Başka bir soruyla "Niçin bu tekil şey, bu belirli durumdaki beden bir insandır?" Bu sorularla aranan şey, maddenin belirli bir şey olmasını sağlayan neden olan 'biçim'dir (*eidos*). Bu ise tözdür (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928). Böylece 'öz', 'biçim' ve 'töz' bir ve aynı olur. Öz, aynı zamanda belirli bir 'neden'dir. Kavram, öz ile doğrudan bağıntılı olduğu için özün yakın bağıntılarını daha fazla ortaya çıkarmak yararlı olacaktır.

Aristoteles Zeta (Z) kitabından sonra gelen ve sekizinci sırada olan Eta (H) kitabında Zeta (Z) kitabında ele alınan sorunlarla ilgili ortaya çıkan yargılar konusunda bir toparlama ve daha öte bir sonuçlandırma yapar. Buradaki bazı ifadeleri de çözümlememiz gerekir. Bu çerçevede Aristoteles'in bazı özet ifadeleri şu şekildedir:

Öz töz olduğu ve tanım özün kavramı olduğu için, tanımı ve *kendinde* olanı daha yakından belirledik. Ve tanım (*horismos*) bir kavram (*logos*) olduğu ve kavram parçalar kapsadığı için, parçaları araştırmamız ve hangi parçaların tözün parçaları olduğunu ve hangilerinin olmadığını, ve tözün parçalarının tanımın da parçaları olup olmadığını araştırmak zorunlu oldu. Dahası, ne evrensel (*tümel*) ne de cins tözdür (Aristoteles, 2021).

Bu parçanın ilk cümlesinde açıkça *özün töz* olduğu ve *tanımın* da *özün* bir *kavramı* olduğu belirtilir. Bu çeviri açısından tanım, *özün* bir kavramıdır. Arapça çeviri açısından *öz* (*bi'l-âniye*) bir cevherdir (*töz*) ve cevherin 'kelime'si tanımdır (*el-had*). İbn Rüşd'ün yorumuna göre de şeyin mahiyeti (*özü*) bir cevherdir ve buna 'delâlet eden söz' tanım olarak isimlendirilir. Böylece 'logos'un çevirisi olan 'kelime' sözcüğü 'delâlet eden söz' olarak anlaşılır (İbn Rüşd, 2017). Ross ve Tredennick ifadeleri açısından da *öz* (*essence*) tözdür (*substance*) ve tanım (*definition*) *özün* formulasıdır (Aristotle, 1928, t.y.-b). Görüldüğü üzere 'logos' ile ilgili çevirilerdeki durum aynı şekilde devam eder. Sev çevirisinde de durum her zamanki gibidir. Yani 'logos' 'ifade' olarak çevrilmiştir (Aristoteles, 2019). Yardımlı çevirisi ve İngilizce çevirilerde tanım, *öz* için söz konusu edilir. Arapça çeviride ve Sev çevirisinde ise tanım, *töz* için söz konusu edilir. Buradaki anlamıyla *öz* *töz* olduğu için tanımın hangisine ait olup olmadığını bir önemi yoktur. 'Logos' konusundaki farklılık için de diyebiliriz ki çevirilerin hepsindeki karşılık 'tanım' için uygundur. Bundan da tanımın belli bir yönden 'kavram olma' özelliği, diğer bir yönden de 'birliği olan söz olma' özelliği ortaya çıkar.

Bu parçanın ikinci cümlesinde de tanımın bir *logos* (kavram) olduğu vurgulanır ve bu *logosun* parçalarının olduğundan ve bunların araştırılacağından söz edilir. Parçanın son cümlesinde ise *tümelin* ve *cinsin* *töz* olmadığı ifade edilir.

Aristoteles 'kavramın parçaları' için duyuşal tözü çözümler. Buna göre tüm duyuşal tözler madde kapsar. Dayanak tözdür ve bu bir anlamda maddedir. Aristoteles, madde ile edimsel/bilfiil olarak bir Bu⁸¹ olanı değil ama gizil/bilkuvve olarak bir Bu olanı demek ister. Ona göre madde başka

⁸¹ Arapça çeviride de şu şekildedir: "Unsur (madde) ile bilfiil olmayan bilkuvve olan bu şeyi kastediyorum." (İbn Rüşd, 2017).

bir anlamda kavram (*logos*)⁸² ve şekildir (*morphe*)⁸³ (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928). Bu, 'biçim'dir. İbn Rüşd'ün uygun yorumuna göre de töz ikinci türde tanımın delâlet ettiği şeye denir ki bu biçimdir (*sûret*). İbn Rüşd, 'logos'un karşılığı olan 'kelime' ile *tanımın* ve 'morphe'nin karşılığı olan ve 'asıl' anlamına gelen *السنخ* sözcüğü ile de *biçimin* kastedildiğini belirtir (İbn Rüşd, 2017). Bize göre burada 'biçim'den söz edildiği için 'logos'un 'kavram' olarak çevrilmesi daha uygundur. Çünkü İbn Rüşd'ün de belirttiği gibi tanım, biçime delâlet eder.

Aristoteles'e göre yukarıda belirttiğimiz *kavram* ve *şekil* olarak madde, bir Bu olmakla kavrama göre/teorik olarak⁸⁴ ayrılabilir (Aristoteles, 2021; Aristotle, t.y.-b). Yani, 'biçim' kavramsal/teorik⁸⁵ açıdan maddeden ayrılabilir. İbn Rüşd'ün uygun yorumuna göre de 'asıl' ve 'biçim' olan töz; *varlık* açısından değil ama *tanım* açısından ayrılabilir, çünkü biçimin maddeden ayrılması mümkün değildir (İbn Rüşd, 2017, s. 546). Aristoteles'e göre üçüncü töz ise madde ve biçimin bileşimidir ve yalnızca bu, oluş ve yokoluşu kabul eder ve koşulsuz olarak ayrılabilir. Çünkü kavrama karşılık düşen tözlerden bazıları mutlak olarak ayrılabilir, bazıları ise değildir (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928). Mutlak olarak ayrılabilir olanlar, duysal olmayan ilksiz-sonsuz tözlerdir.

Aristoteles devam eden paragrafta maddenin töz olduğunun açık olduğunu belirtir. Çünkü bir karşıttan bir başkasına tüm değişim süreçlerinde değişimin temelinde yatan bir şey vardır (Aristoteles, 2021). Madde, dayanak olarak ve gizillığe göre varolan tözdür (Aristoteles, 2021). Aristoteles sonuç olarak yeniden bir toparlama yapar. Buna göre duysal tözün ne olduğu ve hangi anlamda var olduğu açıktır: Ya *madde* olarak ya *biçim* ve *edimsellik* olarak ya da üçüncüsü ise *ikisinin bileşimi* olarak (Aristoteles, 2021). Aristoteles, sonraki paragrafta özün (*ti en einaî*) biçim ve edimselliğe ait olduğunu ifade eder (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928). Aristoteles, bir sonraki paragrafta da tözü 'oluş-bozuluş' açısından ele alır. Buna göre töz ya ilksiz-sonsuz olmalı ya da yitmekte olmaksızın yitici ve oluşmakta ol-

⁸² Ross ve Tredennick çevirilerinde 'formula' olarak geçer. Diğer terim ise Ross çevirisinde 'shape' olarak, Tredennick çevirisinde ise 'specific shape' olarak çevrilir.

⁸³ 'Morphe' ile 'eidos' arasındaki aynılığa ve ayrılığa ilişkin bk. (Özcan, 2011, ss. 77-80).

⁸⁴ Tredennick'in ifadesiyle.

⁸⁵ Copleston'ın ifadesiyle "yalnızca zihinde ve zihnin etkinliği yoluyla ayırdır" (Copleston, 2013, s. 42).

maksızın oluşmuş olmalıdır. İkinciyle ilgili olarak hiç kimse ‘biçim’i (*eidos*) yaratmaz ya da üretmez. Ama oluşan, tekil bir Bu’dur, yani biçim ve maddeden oluşan bileşiktir (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928). Aristoteles sonraki paragrafta ise tanımın bir olduğunu ve aynı şekilde tözün de bir olduğunu belirtir. Tözün *bir* olması bir tür birim ya da nokta olduğu için değil, ama her bir töz bir tam edimsellik (*entelechia*) ve doğa (*physis*) olduğu içindir (Aristoteles, 2021, par. 1044a). Yine, tıpkı bir sayının az ya da çok olmayı kabul etmemesi gibi, biçim (*eidos*) olarak töz de kabul etmez. Ama eğer herhangi bir töz bunu kabul ederse, bu maddesel olan tözdür (Aristoteles, 2021). İbn Rüşd’ün uygun yorumuna göre üçlük ve dörtlük gibi sayının biçimi daha az ve daha çoğu kabul etmediği gibi, yani üçlükten daha çok bir üçlük ve ikilikten daha çok bir ikilik var değilse aynı şekilde biçimsel töz de daha az ve daha çoğu kabul etmez. Buna göre biçimi açısından bir insandan insanlığı daha çok bir insan olmaz. Tersine bu olur ise biçimin maddede bulunması açısından (İbn Rüşd, 2017, s. 608).

Aristoteles, bir sonraki paragrafta ‘dört neden’i söz konusu eder ve burada ‘biçim’in (*eidos*) ‘nelik’ (*to ti esti*) olduğunu söyler (Aristoteles, 2021; İbn Rüşd, 2017; Aristoteles, 2019; Aristotle, 1928, t.y.-b). Aristoteles sonraki paragrafta bir kısım var olanları nedenler açısından incelerken ‘biçimsel neden’ ile ‘kavram’ı (*logos*) bir ve aynı görür. Buna göre doğal olarak var olan ama tözler olmayan⁸⁶ şeylerin maddesi yoktur. Bunlarda dayanak olan şey tözdür. Örneğin, bir tutulmanın nedeni ve maddesi nedir? diye sorulduğunda, bunun yanıtı bir maddesinin olmamasıdır, çünkü tutulmaya uğrayan aydır. Başka bir soruyla da “Işığı yok eden devindirici neden nedir?” diye sorulduğunda da yanıt olarak ‘yeryüzü’ denir. Bu var olan için bir son neden olmayabilir. Biçimsel neden (*to hos eidos*) ise kavramdır (*logos*)⁸⁷. Ama [etker] nedeni kapsamadıkça bu açık değildir (Aristoteles, 2021). Örneğin, ‘bir tutulma nedir?’ şeklinde bir soru olduğunda yanıt olarak yalnızca ‘bir ışık yoksunluğu’ denirse neden durumu açık olmaz. Ama bu açıklamaya ‘yeryüzünün araya girmesinden ötürü’ eklemesi yapılırsa, [biçimsel neden] bu nedeni (*etker/fâil*) kendi içinde kapsayan kavram olur

⁸⁶ Madde ve biçimden oluşan duyuşal töz anlamında.

⁸⁷ Sev çevirisinde “biçimsel nedeni ise ifadesi” karşılığı yer alır. Arapça çeviride de şu şekildedir: “*Sûret (biçim) gibi olan neden kelimedir.*” Tredennick çevirisinde ise “Biçimsel neden formudur.” ifadesi bulunur. Ross çevirisinde bundan bir ölçüde farklı olan şu ifade yer alır: “*Biçimsel ilke tanımlamaya hizmet eden formudur.*”

(Aristoteles, 2021). Bu son cümleyle ilgili anlam Arapça çeviride şu şekilde geçer: “Eğer buna ‘yeryüzündendir çünkü o ortadadır’ ifadesi eklenirse işte bu kelimenin nedenidir.” Buna ilişkin İbn Rüşd’ün yorumu da şu şekildedir: “Eğer bu tanıma ‘ışığın yokluğu, yeryüzünün onunla güneş arasında ortada durması açısından yeryüzü nedeniyle’ ifadesi eklenirse ay tutulmasının fâil nedenini ve biçimi kapsayan bir tanım getirilmiş olur ki artık onda kuşkuyla yer kalmaz.” (İbn Rüşd, 2017, s. 630).

Aristoteles, Eta (H) kitabının son bölümünde tanımlar ve sayılardan her birinin ‘bir’ (*hen*) olmasının nedenini sorar. Burada tanımla ilgili neden için şöyle bir özet ifade kullanır: “Ama tanım (*horismos*) bir açıklamadır ve örneğin İliad gibi biraraya bağlanma yoluyla değil, tek bir nesne ile ilgili olduğu için böyledir.” (Aristoteles, 2021). Buna göre tanım bir açıklamadır ve tek bir nesne hakkındadır. ‘Bir açıklama’ ifadesi ‘logos’un çevirisidir. Tredennick çevirisinde de ‘tek bir açıklama’ olarak çevrilebilecek ‘one account’ sözcüğü yer alır (Aristotle, t.y.-b). Ross’un çevirisi de bu ikisine benzerdir. Çünkü *logos* için ‘bir dizi sözcük’ olarak çevrilebilecek ‘a set of words’ karşılığı yer alır (Aristotle, 1928, par. 1045a). Arapça çeviride ise ‘tek bir kelime (*kelimetün vâhidetün*)’ sözcüğü bulunur ve İbn Rüşd bunu ‘tek bir söz (*qavlün vâhidün*)’ olarak anlar (İbn Rüşd, 2017, ss. 646-647). Son olarak Sev çevirisinde ‘ifade’ sözcüğü bulunur (Aristoteles, 2019, par. 1045a7). ‘Logos’a ilişkin çeviriler yoluyla çeşitlilik kazanan tüm bu anlamların tanım için değişik yönlerden uygun görüldüğünü belirtebiliriz.

Aristoteles’in açıklamalarından anladığımıza göre tanımdaki birliği görebilmek için -örneğin insan için düşünürsek- bir yanda olan maddeyi gizlilik, öte yanda olan biçimi ise edimsellik olarak anlamak gerekir. Aristoteles tanımdaki birliğin nedenini, -fâil nedeni göz önünde tutarak- asıl olarak maddenin kendisine ve biçimin kendisine bağlar. Bu noktada onun ifadesi şu şekildedir: “Çünkü gizil kürenin edimsel olarak bir küre olması için her ikisinin de özünden daha öte hiçbir neden yoktur.” (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928, t.y.-b; Aristoteles, 2019). Aristoteles oluşu kabul eden bir şeydeki birliği madde ve biçimin birliğine bağlar. Buna göre biri gizil olarak ve öteki edimsel olarak bulunmak üzere en son⁸⁸ madde (*hyle*) ve şekil⁸⁹

⁸⁸ Ross ve Tredennick çevirilerinde ‘proximate (*yakın*)’, Sev çevirisinde ‘son’, Arapça çeviride ‘son’ ifadeleri kullanılır.

(*morphe*) bir ve aynı şeydir (Aristoteles, 2021). Aristoteles'e göre *birliğin* nedenini aramak genel olarak *bir olmanın* nedenini aramak ile aynıdır. Çünkü her bir şey bir *birdir* ve gizil olan ve edimsel olan bir anlamda birdir. Sonuç olarak gizillikten edimselliğe devime neden olan başka bir şey olmadıkça, burada daha öte herhangi bir neden yoktur (Aristoteles, 2021). Madde ve biçimin birliğine ilişkin İbn Rüşd'ün doğru ve uygun yorumu şu şekildedir: “*Bu birliğin nedeni, bilkuvve/gizil olanın fâil, yani onu kuvveden fiile çıkaran tarafından bilfiil/edimsel hâle değiştirilmesidir. Öyleyse burada önce bilkuvve olan ve sonra kuvveden fiile intikal eden tek bir şey vardır. Çünkü onun intikali ona çokluk vermez. Ancak ona verdiği varlıkta bir yetkinliktir⁹⁰ (kemâl) ki o bütün bunlarda bir ve aynıdır.*” (İbn Rüşd, 2017, ss. 652-653).

Aristoteles'e göre hiçbir maddeleri olmayan şeylerin tümü ise mutlak olarak birdir (Aristoteles, 2021). Çünkü bunlar tümüyle maddesiz oldukları için geriye kalan salt biçimdir. Aristoteles bir önceki paragrafta maddeyi iki türlü olarak ele alır: Anlaşılır⁹¹/akledilir⁹² madde ve duysal madde. Bu noktada şunu belirtir: “*Kavramda⁹³ her zaman bir maddesel öge ve bir edimsellik ögesi vardır.*” (Aristoteles, 2021). Aristoteles tam bu noktada geometrik bir nesne üzerinden örnek verdiği için bu ifade muhtemeldir ki yalnızca geometrik nesneler içindir. Örnek şudur: “*Daire bir düzlem şekildir.*” (Aristoteles, 2021; Aristotle, t.y., 1928; Aristoteles, 2019⁹⁴). Daire için kullanılan iki öğeden veya yüklemden biri anlaşılır, diğeri ise duysaldır. İbn Rüşd'e göre ‘şekil’ madde yerine geçer, ‘düzlem’ ise biçim yerine geçer (İbn Rüşd, 2017, s. 652).

⁸⁹ Ross çevirisinde ‘form’, Tredennick çevirisinde ‘shape (*şekil*)’, Sev çevirisinde ‘form’ ve Arapça çeviride ‘asıl’ anlamında *السنخ* sözcüğü geçer. Hepsinde kastedilen ‘biçim’dir.

⁹⁰ Aristoteles edimsellik (*bilfiillik*) ve gizillikten (*bilkuvvelik*) söz ettiği Theta Kitabı’nda şu sözü ifade eder: “*Madde (hyle) biçime (eidos) erişebilmek üzere gizil olarak vardır. Ama edimsel olarak varolur olmaz, biçime erişmiştir.*” (Aristoteles, 2021, par. 1050a). Onun sonraki kitapta bir ifadesi de şu şekildedir: “*Örneğin hem biçimde hem de maddede kendiniz ile birsinizdir.*” (Aristoteles, 2021, par. 1054b). “*Ama varolan iki yolda var olduğuna göre, her şey salt gizil olarak olandan edimsel olarak olana değişir.*” (Aristoteles, 2021, par. 1069b). “*Değiştiren ilk devindiricidir; değişen, madde; değiştiği biçim.*” (Aristoteles, 2021, par. 1070a).

⁹¹ Yardımlı çevirisinde yer alır. Ross ve Tredennick çevirilerinde de ‘anlaşılır’ olarak çevrilebilecek ‘intelligible’ sözcüğü bulunur.

⁹² Arapça ve Sev çevirilerinde böyledir.

⁹³ Ross ve Tredennick çevirilerinde ‘formula’, Sev çevirisinde ‘ifade’ olarak geçer.

⁹⁴ Sev çevirisinde biraz farklı olarak ‘düzlemsel’ ifadesi geçer.

Aristoteles bu örnekten hemen sonra birlik durumunu *anlaşılır* veya *duyusal* olarak madde taşımayan şeyler açısından söz konusu eder. Buna göre ister *anlaşılır* ister *duyusal* olsun madde kapsamayan şeylerin her biri dolaysızca özsel olarak bir *Bir* olan ve o denli de özsel olarak var olan bir şeydir. Örneğin, bir Bu/bireysel töz, bir nitelik, bir nicelik gibi. Bu nedenle bunların tanımlarında ne ‘varlık’ ne de ‘bir’ bulunur (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928, t.y.-b). Buna göre hiçbir madde kapsamayan bu şeylerin her biri dolaysızca-özsel olarak bir ‘bir’ ve bir ‘varolan’⁹⁵ olsa da tanımında ‘varlık’ ve ‘bir’ içerilmez. Aristoteles’e göre ayrıca ‘öz’ (*to ti en einai*) dolaysızca ‘bir’ ve o denli de ‘varlık’tır (Aristoteles, 2021; Aristotle, t.y.-b). Bu ifade Sev çevirisinde şu şekildedir: “*Ne idülük de doğrudan doğruya birdir, tıpkı doğrudan doğruya varolan olduğu gibi.*” (Aristoteles, 2019). Ross ise ‘öz’ü ‘her birinin özü’ olarak anlar. Yani, bir Bu/bireysel töz, bir nitelik, bir nicelik gibi şeylerin özü olarak (Aristotle, 1928). Arapça çeviride de Ross dışındaki çevirilerde olduğu gibi cümle doğrudan ‘öz’ ile başlar (İbn Rüşt, 2017). Aristoteles’e göre bu nedenle bu şeyler durumunda hiçbirinin bir ‘bir’ olmak ya da bir tür ‘varlık’ olmak için kendisinden başka bir nedeni yoktur, çünkü her biri dolaysızca ‘bir’ ve ‘varlık’tır (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928). Aristoteles’in Eta (H) kitabındaki en son cümlesi de yukarıda da yer verdiğimiz üzere şu ifadesidir: “*Ve hiçbir maddeleri olmayan şeyler tümü de mutlak olarak birdir.*” (Aristoteles, 2021).

Aristoteles, sonraki bölüm olan Theta (Θ) adlı kitapta da *akılsal gizlilik* ve *akıldışı gizlilik* kavramlarını açıklarken ‘bilgi’ (*episteme*)⁹⁶ ile ‘kavram’ (*logos*)⁹⁷ arasında bağıntı kurar. Buna göre o, her akılsal gizliliğin aykırı etkilere yetenekli olmasının ve her bir akıldışı gizliliğin ise yalnızca bir etki için olmasının nedenini *bilginin kavram* olmasına bağlar (Aristoteles, 2021). O, sonraki paragrafta da belli bir sonuca götüren üç nedenden biri

⁹⁵ Uygun olduğunu düşünerek Arapça çeviri açısından ‘varlık’ (*el-bürviyye*) da diyebiliriz (İbn Rüşt, 2017, ss. 656-657).

⁹⁶ Ross ve Tredennick çevirilerinde ‘bilim’ olarak çevrilen ‘science’ ifadeleri geçer. Diğer üç çeviride ise ‘bilgi’ sözcüğü bulunur.

⁹⁷ Tredennick çevirisinde ‘akılsal açıklama’ veya ‘akılsal ifade’ olarak çevirebileceğimiz ‘rational account’, Ross çevirisinde ‘rational formula’, Sev çevirisinde ‘ifade’, Arapça çeviride ‘kelime’ ifadeleri yer alır. İbn Rüşt açıklamasında ‘kavram’ (*taşavvur*) sözcüğünü kullanır (İbn Rüşt, 2017, ss. 690-691).

için “öte yandan bilgi (*episteme*) kavrama (*logos*)⁹⁸ iyelik üzerine dayalı bir gizlilik olduğu için” şeklinde bir ifade kullanır (Aristoteles, 2021).

Aristoteles edimselliğin gizliliğe önsel olduğunu incelediği sırada şu sözü ifade eder: “*Edimsellik hem kavrama (logos)*⁹⁹ göre hem de töze göre önseldir; ama zamana göre bir anlamda önseldir, bir anlamda değil.” (Aristoteles, 2021). Bu ifadeye ilişkin İbn Rüşd’ün yorumu şu şekildedir: “*Doğal olan ve doğal olmayan şeylerin hepsinde edimsellik (fiil), tanım ve töz, yani biçim (şûret) bakımından gizlilikten (kuvvve) öncedir.*” (İbn Rüşd, 2017, s. 777). Bu yorumu da dikkate alarak buradaki ‘kavram’ın *biçim* ve *öz* ile bağıntılı olarak henüz zihinsel olmamış ‘nesnel kavram’ olduğunu belirtebiliriz. Aristoteles bu ifadesinden hemen sonra ‘logos’ değil de ‘logo’ sözcüğünü kullanarak edimselliğin ‘logo’ açısından önsel olduğunun açık olduğunu belirtir. Bu sözcük Yardımlı çevirisinde aynı şekilde ‘kavram’ olarak karşılanır. Ross ve Tredennick çevirilerinde aynı şekilde ‘formula’ (*formül*) olarak, Sev çevirisinde de ‘ifade’ olarak karşılanır. Burada hem *logos*un hem de *logon*un *kavram* olarak karşılanmasının daha açık ve daha uygun olduğunu düşünebiliriz.

Aristoteles’e göre ‘töz’ ya da ‘biçim’, ‘edimsellik’tir (Aristoteles, 2021; Aristotle, 1928). Buna göre kavramın töz ve biçim ile bağıntısı olduğu için edimsellik ile de bağıntısı ortaya çıkar. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere ‘edimsellik’ ‘gizlilik’ten töz açısından önce geldiğine¹⁰⁰ göre edimsellik olan biçim gizlilik olan maddeden daha tözseldir.

Aristoteles ‘bir’i incelediği Iota (I) adlı kitabının ikinci paragrafında ‘kavram’ ve ‘tanım’ ile ilgili olarak ‘logos’ sözcüğünü kullanır. Yardımlı çevirisi açısından ilgili ifade şu şekildedir: “*Bir başka anlamda, kavramları (logos) bir olan şeyler birdir.*” (Aristoteles, 2021). Ross çevirisindeki ifade ise şöyledir: “*Bir olan diğer şeyler, tanımı*¹⁰¹ *bir olanlardır.*” (Aristotle, 1928, par. 1052a). Buradaki kavramın tanımla elde edilen kavram olduğunu ifade edebiliriz. Aristoteles, düşünmede (*noesis*) ‘bir’ olan, yani düşünceleri bölünmez olan şeylerin bu türden olduğunu belirtir. Aristoteles, bir sonraki

⁹⁸ Sev çevirisinde, bu sözcük, bulunduğu paragrafta beş kez geçer ve ‘akıl’ olarak anlaşılır (Aristoteles, 2019, par. 1046b5).

⁹⁹ Ross ve Tredennick çevirilerinde ‘formula’ sözcüğü yer alır. Sev çevirisinde ‘ifade’, Arapça çeviride ise ‘kelime’ sözcükleri bulunur.

¹⁰⁰ Ayrıca bk. “Ama edimsellik töze göre de önseldir.” (Aristoteles, 2021, par. 1050a).

¹⁰¹ Sev çevirisinde ‘ifade’ sözcüğü geçer.

paragrafta ‘logos’u ‘bir’ ile ilgili olarak kullanır. İlgili ifade Türkçe çeviri açısından şu şekildedir: “*Birin kavramı (logos) nedir?*” (Aristoteles, 2021). ‘Logos’ Ross çevirisinde yine ‘tanım’ olarak çevrilir. Biraz önceki çözümlememiz bu ifade için de geçerlidir.

Aristoteles, bu kitabın ikinci bölümünde ‘bir’ ve ‘varlık’ın bir *töz* ve *cins* olup olmama durumlarını şu ifadelerle tartışır:

Şimdi eğer hiçbir evrensel/tümel bir *töz* olamaz ise (*tözü* ve *varlığı* tartışmamızda bildirdiğimiz gibi), ve *varlığın* kendisi çoktan ayrı olarak varolan Bir anlamında bir *töz* olamaz ise (çünkü çok olanların tümüne ortaktır), ama ancak bir yüklem ise, açıktır ki Bir de bir *töz* olamaz. Çünkü Varlık ve Bir tüm yüklemeler içinde en evrensel olanlardır. Öyleyse (a) cinsler (*gene*) başka şeylerden ayrı doğalar ve *tözler* değildir; ve (b) Bir bir cins olamaz-varlığın ve *tözün* cinsler olamaması ile aynı nedenlerle (Aristoteles, 2021, par. 1053b; Aristotle, 1928).

Bu parçayı özellikle ele almamızın nedeni, onun tanımla ilgili önemli ifadeleri içermesidir. Burada Aristoteles *tümel* ile *cins* ve benzer yüklemeleri kasteder.¹⁰² Varlık ve Bir, yüklemeler içinde en tümel olduklarından dolayı çok olanlar içerisinde alınan herhangi bir şeyin bir *tözü* olamaz. Cinsler de başka şeylerden ayrı doğalar olarak bulunamazlar ve *tözler* olamazlar. Aristoteles cinsin, *töz* olamayacağını¹⁰³ -bizim de bu yazıda ele aldığımız üzere- birçok yerde belirtir. Parçada son cümlede ifade edildiği üzere ‘bir’ ve ‘varlık’ cinsler olamazlar. Bunlar yüklem açısından *cins* gibi olarak en tümel yüklemeler olsalar da gerçek anlamda cinsler de olamazlar. Dolayısıyla bunlar tanıma dâhil olamazlar.

Aristoteles bir sonraki paragrafta ‘bir’ ve ‘varlık’ın, sayısı *Topika*’da on olarak verilen ve *İkinci Analitikler*’de sekiz¹⁰⁴ olarak görünen¹⁰⁵ (Cople-

¹⁰² Aristoteles Lambda’nın ikinci paragrafında günümüz düşünürleri olarak isimlendirdiği düşünürlerin daha çok tümelleri *tözler* olarak aldıklarını belirtir. Çünkü onlara göre cinsler tümeldir ve bunlar daha yüksek bir düzeyde ilk ilkelere ve *tözler*dir (Aristoteles, 2021). Aristoteles’in burada da ‘tümel’den ‘cins’i kastettiği açıktır.

¹⁰³ Yani, birincil olarak ve özün olduğu anlamda olamaz, ama *Kategoriler*’de belirtildiği üzere *ikincil töz* anlamında *töz* olabilir.

¹⁰⁴ Aristoteles, *İlk Felsefe*’nin XI. Kitabı’nda da bir yerde ‘zaman’ı da dışarıda bırakarak *yedi* olarak belirtir (Aristoteles, 2021, par. 1068b). Aristoteles’in ‘Kategoriler Kuramı’ ile ilgili geniş bir tartışma için bk. “Aristoteles’in Kategoriler Kuramının Ele Alınış Biçimleri” (Altunya, Yeşil, 2016). Bu makaleye göre Aristoteles, “*Kategoriler ve Topikler adlı eserlerinde on*

ton, 2013, s. 19) kategorilerle ilişkisini ve ayrımını belli bir ölçüde ifade eder. Buna göre, *bir anlamda* ‘bir’ ‘varlık’ ile aynı şey demektir, çünkü kategorilerin (*kategoriai*) her birine karşılık düşen bir anlamı vardır (Aristoteles, 2021). Buna göre *bir*, kategoriler için söylenir veya onlara yüklem¹⁰⁶ olur. Ama Aristoteles’e göre *bir*, onların hiçbirinde kapsanmaz; örneğin ne tözde ne de nitelikte kapsanır. Bir, onlarla tam olarak ‘varlık’ gibi ilişkilidir.¹⁰⁷ ‘Bir insan’da ‘insan’da olduğundan daha çok yüklem yoktur (Aristoteles, 2021). Buna göre de açıktır ki *bir* ve *varlık* kategorilerle ilişkilidirler ama onlarda, yani özlerinde veya tanımlarında kapsanmazlar. Bir ve varlık’ın onlarla ilişkili olması, onlar için yüklem olmayı anlatır. Nitekim Aristoteles’e göre varlık, bir tözden ya da nitelikten ya da nicelikten ayrı bir şey olmaz. *Bir olmak* da salt tikel bir şey olmak demektir (Aristoteles, 2021, par. 1054a). Şimdi şu soruyu sorabiliriz: Bir ve varlığın hem onlarla ilişkili olması hem de onlarda kapsanmaması ne demektir? Diyebiliriz ki varlık ve bir onlara yüklem olurlar, ama onların tözlerinde-özlerinde kapsanmazlar. Bundan da şu anlam çıkar ki kategorilerin tözleri veya özleri varlıklardır ve birdirler ama *varolma* ve *bir olma* bu tözlerde ve özlerde kapsanmazlar. Bu durum doğal olarak zihinsel açıdan da böyle olur. Buna göre de *varlık* ve *bir* kavramda kapsanırlar, ama tanımda kapsanmazlar. Bu

tane kategori listelerken, İkinci Analitikler ve Metafizik adlı eserlerinde ise sekiz tane kategori listelemektedir.”

¹⁰⁵ Copleston, ‘konum’ ve ‘iyelik’in geri kalan kategorilerin altına alındığını belirtir (Copleston, 2013, s. 19).

¹⁰⁶ Aristoteles’in Kappa (K) adlı kitaptaki iki ifadesi şu şekildedir: “Çünkü Varlık her şeye yüklenir (ve kimi şeylere Bir de).” (Aristoteles, 2021, par. 1060b), “Var olanın Varlığa mı yoksa Bire mi indirgendiği arasında bir ayrım yoktur. Çünkü Varlık ve Bir aynı değil ama ayrı olsalar da, her durumda birbirine evrilebilirler, çünkü bir olan bir anlamda var, ve var olan birdir.” (Aristoteles, 2021, s. 1061b).

¹⁰⁷ Kappa (K) kitabındaki bir ifade de şöyledir: “Ama öyle görünür ki araştırdığımız bilimin tümeller ile ilgilenmesi gerekir, çünkü her kavram ve her bilim tümeller ile ilgilidir, en son tikeller ile değil, öyle ki bu durumda birincil cinsleri ele alması gerekecektir. Ama bunlar Varlık ve Bir olacaktır; çünkü her şeyden çok bunların varolan tüm şeyleri kucakladığı ve buna göre ilk ilkelerin doğasında olduğu düşünülebilir, çünkü doğal olarak birincidirler. Buna göre, eğer onlar yok olursa, başka her şey onlarla birlikte yok olur, çünkü tüm şeyler vardır ve birdir. Ama Varlığın ve Birin, eğer cinsler olarak görülürlerse, ayrımlarının onlara katılabilir olması gerektiği için, ama hiçbir ayrım kendi cinsine katılmadığı için, bu bakış açısından öyle görünür ki cinsler ya da ilk ilkeler yapılmamalıdır.” (Aristoteles, 2021, par. 1060a). “Bir ya da Varlık bir öge olamaz, çünkü bunlar her bir bileşik şeye de ait olabilir. O zaman öğelerden hiçbiri ya bir töz ya da görelî bir şey olmayacaktır. Ama olmaları zorunludur. Öyleyse tüm şeyler aynı öğelerden oluşmaz.” (Aristoteles, 2021, par. 1070b).

durum da *kavram* ile *tanım* arasındaki ayrımı ifade eder. Bu anlamlar, *İkinci Analitikler* açısından da ortaya çıkmıştı.

Aristoteles İota (I) adlı kitabın sekizinci bölümünde ‘aykırılık’ konusu bağlamında tanımda kapsananlar olan cinsin türe bölünmesini ele alır. Buna göre türde (*eidos*) başka olan şey bir şeyden ‘bir şey’ açısından başkadır ve bu ‘bir şey’ ikisine de ait olmalıdır. Örneğin eğer *bir canlı*, (*hayvan*) türde bir şeyden başka ise ikisi de canlıdır (*hayvan*, *animal*). Bu nedenle türde başka olan şeyler zorunlu olarak aynı cinsten olmalıdır. Aristoteles ‘cins’ ile her iki şeye bir ve aynı denmesini sağlayan ve ister madde olarak isterse başka yolda var olsun salt ilineksel olarak ayrılaşmış olmayan şeyi kasteder. Çünkü yalnızca ortak doğa ayrı şeylere ait olmakla kalmamalıdır. Örneğin ikisi de ‘canlı’ olmakla kalmamalı, ama bu doğanın kendisi, yani ‘canlı’ her birinde ayrıdır. Örneğin bir durumda ‘at’ ve ötekinde ‘insan’ olmalıdır. Aristoteles bu ayrıma ‘cinsin başkalığı’ ve ‘cinsin ayrımı’ der. Ona göre türde ayrı olan şeylerin ayrımı bir aykırılık olmalıdır ve bu yalnızca aynı cinsten olan şeylere aittir (Aristoteles, 2021, par. 1058a; Aristotle, 1928).

Aristoteles bu bağlamda *türsel ayırım* üreten *aykırılık* ile böyle olmayan aykırılığı karşılaştırır. Örneğin, ‘ayaklı’ ve ‘kanatlı’ *türsel ayırım* üretirken, ‘beyazlık’ ve ‘siyahlık’ ise üretmez. Ona göre bunun nedeni belki de birincilerin cinse özgü değişkiler (*pathe*)¹⁰⁸ iken, ikincilerin daha az öyle olması olabilir. Burada bir bileşen kavram (*logos*) ve öteki madde (*byle*) olduğu için, kavramdaki aykırılıklar türsel ayrımlar üretirken, buna karşı şeyde madde ile birlikte alınanlar ise üretmez (Aristoteles, 2021, par. 1058b). Ross ‘logos’u ‘tanım’ olarak, Sev ise ‘ifade’ olarak anlar. Bize göre burada ‘logos’ sözcüğü ‘madde’ ile birlikte kullanıldığı için ‘biçim’ ile bağıntısı içinde ‘kavram’ olarak anlaşılması daha uygun gibidir.

Aristoteles’e göre bu nedenle bir insanın beyazlığı ya da siyahlığı bir türsel ayırım üretmez ve bir beyaz insan ve bir siyah insan arasında herhangi bir *türsel ayırım* yoktur. Çünkü insan burada yalnızca madde olarak görülür ve ayrımı üreten madde değildir. Çünkü şu ya da bu insanı oluşturan etler ve kemikler ‘başka’ olsalar da madde bireysel insanları insan türleri yapmaz. *Somut bütün* ‘başka’dır, ama *türe* göre başka değildir. Çünkü

¹⁰⁸ Sev çevirisinde ‘pathos’ olarak bulunur ve ‘hal’ olarak çevrilir.

kavramda hiçbir aykırılık yoktur. Bu en son ve bölünemez türdür. Aristoteles'in bu noktada bir örneği de şudur: "Kallias kavram (logos) ve maddedir (hyle). O zaman 'beyaz insan' da öyledir, çünkü beyaz olan bireysel Kallias'tır. Öyleyse insan yalnızca ilineksel olarak beyazdır." (Aristoteles, 2021). Aristoteles burada sorgulamasını biraz daha öteye götürür ve maddenin tikel bir yolda ayrı iken şeyleri türde ayrı yapıp yapmadığını sorar. Onun diğer iki soru cümlesi ve yanıtının bir kısmı şu şekildedir: *"Ya da onları ayrı yapmasını sağlayan bir yol var mıdır? Yoksa niçin bu tikel at bu tikel insandan türe göre ayrı olsun, üstelik kavramlarının madde içermesine karşın? Hiç kuşkusuz kavramda aykırılık olduğu için."* (Aristoteles, 2021, par. 1058b). Bu çeviri açısından 'kavram' olarak çevrilen sözcük diğerlerinde yine 'tanım' ve 'ifade' olarak anlaşılır. Açıktır ki Aristoteles burada 'biçim' yerine 'kavram'ı kullanır. Bu açıdan ikisi bir ve aynıdır. 'Biçim' kavrayışımızı üzerine yönelttiğimiz şey olduğu içindir ki 'kavram' olarak isimlendirilmesi mantıklıdır. Bu tarz kavramın tanımlanmasıyla da 'tanımsal kavram' ortaya çıkar. Daha önce birincisini 'nesnel kavram' olarak, ikincisini ise zihinde bulunması açısından 'özel kavram' olarak isimlendirmiştik.

Aristoteles bir sonraki kitap olan Lambda'da *"Oluş ne tür bir 'olmayan'dan yer alır?"* sorusuna yanıt ararken 'logos' ile 'eidos'u bir araya getirir. İlgili ifadesi şu şekildedir: *"O zaman üç neden ve üç ilk ilke vardır: İki aykırılar çiftini oluşturur ki, bunun bir üyesi kavram (logos) ya da biçim (eidos), öteki yoksunluk, ve üçüncüsü maddedir (hyle)." (Aristoteles, 2021, par. 1070a)¹⁰⁹. Bu ifadede açık olarak logos ve eidos bir ve aynı olarak alınır. 'Logos' sözcüğünü Ross 'tanım' olarak, Sev ise 'ifade' olarak karşılar. Diyebiliriz ki 'logos'un 'biçim' ile bir ve aynı olarak alındığı için 'kavram' olarak çevrilmesi daha doğru ve uygundur.*

Aristoteles, Lambda (Λ) kitabında bir yerde 'biçim' yerine 'doğa' (physis) sözcüğünü de kullanır (Aristoteles, 2021, par. 1070a). O, 'doğa' ile ilgili de şu ifadeyi kullanır: *"Doğa (physis) şeyin kendisindeki ilk ilkedir"* (Aristoteles, 2021). Aristoteles *madde, biçim, devindirici, tümel* ve *kavram/tanım* kavramlarını da bir arada şu şekilde kullanır: *"Sizin maddeniz, biçiminiz¹¹⁰ ve devindirici nedeniniz benimkinden ayrıdır, ama tümel kavrama (logos) göre aynıdır."* (Aristoteles, 2021, par. 1071b). Ross, 'logos' sözcüğünü 'tanım' olarak çevi-

¹⁰⁹ "Örneğin denebilir ki üç ilke vardır-biçim, yoksunluk ve madde." (Aristoteles, 2021, par. 1071a).

¹¹⁰ 'Form' (Aristotle, 1928, par. 1071a).

rir (Aristotle, 1928). Burada ‘kavram’ ile ‘tanım’ kavramları bir ve aynı olur. Bu nedenle *logos* sözcüğü her iki şekilde de çevrilebilir. ‘Logos’un tanım yoluyla elde edilen kavram yani ‘tanımsal kavram’dan daha kapsamlı bir kavram olarak düşünülebileceği bir ifade de dört nedenin sıralandığı şu parçada geçer (Aristoteles, 2021, s. 12; Aristotle, 1928).

Bir şeyi ancak birincil nedenini bildiğimizi¹¹¹ düşündüğümüz zaman bildiğimizi söyleriz. Nedenlerden ise dört ayrı anlamda söz edilir. 1) Töz (*ousia*) ya da öz (*to ti en einai*). Çünkü ‘niçin’ en sonunda şeyin kavramına (*logos*)¹¹² götürür ve birincil ‘niçin’ neden ve ilk ilkedir. 2) Madde (*özdek*) ya da dayanak. 3) Devimin (*kinesis*) başlangıç noktası (*arkhe*). 4) Sonsal neden ya da İyi (*agathon*). Çünkü bu tüm oluşun ve devimin ereğidir.

‘Niçin’, tanımı değil de yargıyı isteyen bir soru olduğu için buradaki kavramın hem tanımsal kavramı hem de yargıyı kapsayan bir kavram olarak düşünülebileceğini belirtebiliriz.

Sonuç

Aristoteles’in mantığında ve felsefesinde ‘kavram’ kavramının, kendisini üç tarzda gösterdiğini belirtebiliriz: 1) *Biçim* (*eidos*) veya öz anlamında kavram, 2) Tanımsal kavram, 3) Tanımsal kavramı ve yargıyı kapsayan kavram. Birincisi için diyebiliriz ki Aristoteles birçok kez *kavramın biçim* ve *öz* olduğunu ifade eder. Bu yönde onun bir ifadesine göre *şeyin kendisi, özü ve kavramı* bir ve aynıdır. Aristoteles bir ev durumunda dört nedeni örneklendirirken de *biçimin* (*eidos*) kavram (*logos*) olduğunu belirtir. Aristoteles’in bir ifadesine göre de birinci anlamdaki tözler oluşu ve yokoluşu kabul eder, ama *kavram* hiçbir zaman *yok olma sürecinde olma anlamında* yokoluşu kabul etmez, çünkü oluşu da kabul etmez. Bu düşünce başka bir kez de ifade edilmiştir: *Kavramlar, oluştan ve yokoluştan bağımsız olarak vardır ve yoktur, çünkü hiç kimse onları yaratmaz ya da yapmaz*. Aristoteles bir yerde de ifade eder ki hiç kimse *biçimi* (*eidos*) yaratmaz ya da üretmez.

¹¹¹ “Nedeni bilmeksizin gerçeği bilemeyiz.” (Aristoteles, 2021, s. 37). “Felsefe gerçeğin bilimidir (epistemen tes aletheia).” (Aristoteles, 2021, s. 37; Aristotle, 1928). “Her bir şeyin varlığı ne ise gerçeği odur.” (Aristoteles, 2021, s. 37). “Nedeni bilmeksizin gerçeği bilemeyiz.” (Aristoteles, 2021, s. 37). Ross çevirisi: “Nedenini bilmeksizin bir gerçeği bilemeyiz.” (Aristotle, 1928, par. 993b). “Çünkü ancak nedenler ile tanışık olduğumuz zaman bir şeyi bildiğimizi kabul ederiz.” (Aristoteles, 2021, s. 39).

¹¹² Ross çevirisinde ‘tanım’dır (definition) (Aristotle, 1928). En tam kavrama tanımla ulaşıldığı için bu anlamda kavram ve tanım bir ve aynı olur.

Onun bir ifadesine göre de *şeyin özü de oluşmaz*. Ama oluşan, tekil bir 'bu'dur, yani *biçim* ve *maddeden* oluşan *bileşiktir*. Buraya dek olan ifadelerimizden *şeyin kendisi*, *öz*, *kavram* ve *biçim* arasında belirli bir yönden *bir ve aynı olma* bağıntısı ortaya çıkar. Bu kavramların birbirleriyle olan bağıntılarını Aristoteles birçok kez ifade eder.

Kavramın açıkça bilinebilmesi için onun en yakın bağıntılarının bilinmesi gerekir. İlk olarak söz konusu ettiğimiz *kavram* kavramının *şeyin kendisi*, *şeyin ne olduğu/neliği*, *şeyin özü*, *şeyin biçimi (eidos)*, *edimsellik*, *varlık* ve *töz* ile mantıksal bağıntısı vardır. Çünkü bunların hepsinin *kavram* için *yüklem* yapılması doğru olur. *Kavramın varlık* ve *töz* ile olan bağıntısını, *özün varlık* ve *töz* ile olan bağıntısı üzerinden kolaylıkla görebiliriz. Aristoteles'e göre *varlık (to on)*, birçok yolda veya anlamda kullanılır. Buna göre *varlık*, ilk olarak bir *şeyin ne olduğunu* ya da bir *'bu'/bu şey* olduğunu belirtir. Bu birincil anlamıyla *varlık*; *şeyin ne olduğu, tözüdür*. Aristoteles'in başka bir ifadesine göre *varlık nedir?* sorusu, *töz nedir?* sorusundan başka bir anlama gelmez. Dolayısıyla Aristoteles başlıca etkinliğini *tözsel anlamda var olanın ne olduğu* sorusuna yöneltmek ister. Böylece *varlık*, *öz* ve *töz* arasındaki *ana bağıntı* apaçık olur. Burada *varlık* önce *öz*ü belirtir, sonrasında *bu ikisi tözü* belirtir. Buna göre *tözün* düşünülmesi *varlık* ve *özün* birlikte düşünülmesini gerektirir. Çünkü Aristoteles'in ifadesiyle *mutlak olarak varolan şey töz olmalıdır*. Dolayısıyla diyebiliriz ki bu üçünün her biri bir diğerine söylem veya yüklem olur. Bu söylemin *kendi iç mantığı*nda herhangi bir mantıksal sıralama yoktur. Bunun gerekli olması yalnızca söylemin bizim tarafımızdan daha iyi anlaşılması veya çözümlenmesi içindir. Buna göre *tanım* ile *kavramını* elde etmeye çalıştığımız *öz* hem *varlıktır* hem de *tözdür*, aynı zamanda *var olandır*, *birdir*, *şeydir*. Aristoteles, *şeyi özünden* ayırmayı saçma bulur. Çünkü *bir şeyi bilmek* onun *özünü bilmektir*. *Varlık* *öz*ü belirtse, ona *yüklem* olsa ve ondan ayrılmasa da onda içerilmez. Bir de *özde* kapsamaz. Buna göre *bir* ve *varlık* ile *öz* arasında hem birlik hem de ayrılık bağıntısı vardır. *Öz* ile *biçim*, *idea* arasında da belirli bir yönden *bir ve aynı olma* bağıntısı vardır. Bu mantıksal bağıntılara sahip olan *kavram* aynı zamanda *biçim (eidos)*, dolayısıyla da *edimseliktir*. Bu tarz kavram için *nesnel kavram* ifadesini kullanabiliriz.

Tanımsal kavrama gelince, bu tarz kavram *tanım* ile elde edilir. Tanım, *şeyin neliği/öz*ü içindir ve *tümel* ve *olumludur*. Tanım, her ne kadar olumlu

olsa da yargı yüklü bir önerme değildir. Çünkü şeyin ne olduğunun anlamı ile şeyin var olduğunun ispatlanması farklıdır. Tanım *şeyin ne olduğunu/neliğini/özünü açıklar*. Burada iki ayrı araştırma ve iki ayrı soru vardır: İlk varlık ve sorusu, ikinci olarak öz ve sorusu. Çünkü Aristoteles'e göre şeyin var olduğunu bildiğimizde ne olduğunu araştırırız. İlk olarak şeyin mutlak anlamda var olup olmadığı sorulur. Bu, varlık sorusudur. Şeyin varlığı ispatlanırsa şeyin özünün ne olduğu sorusuna geçilir, 'insan nedir?' gibi. Çünkü var olduğunu bilmeksizin şeyin ne olduğunu bilmemiz mümkün değildir. Aslında şeyin var olup olmadığını sormak onun için akılsal bir özün olup olmadığını sormaktır. Aristoteles'e göre her bir şeyi ancak ne olduğunu bildiğimiz zaman en gerçek anlamda veya daha çok bildiğimize inanırız.

Düşünsel neliğin anlamı tanımlanana özgüdür ve *o nedir?* yoluyla ona yüklem olur. Yüklem olan nelik özün tanım yoluyla kavranmış hâlidir. Nesnenin/şeyin tanımsal neliği, şeyin özünde içerilenlerden ve şeye özgü olanlardan oluşur. Aristoteles, şeyin varlığının bunların tümü olduğunu belirtir. Yani, tanımsal nelik şeyin özüne yüklem olur. Tanım, var olan bir öze yüklem olduğu için bir varlık olur. Tanım aynı zamanda *birdir*. Ama varlık ve bir, tanımda kapsamaz. Çünkü varlık ve bir, cins değildir. Töz de cins olmadığı için tanımda içerilmez. Tanımda yalnızca *birincil cins* ve *ayrım* bulunur. Tanım bir 'varlık' ve bir 'bir' olduğu için *tanımsal kavram* tanımı ve aynı zamanda onun varlığını ve birliğini de içerir. Aristoteles'in bir ifadesine göre *tanım ayrımlardan oluşan kavramdır*. Ayrım veya son ayrım cinse *edimsel varlığını* verdiği için Aristoteles söz konusu ifadesinde 'cins'e yer vermez. Aristoteles'in başka bir ifadesine göre de *en son ayrım* şeyin tözü ve tanımı olmalıdır. Buna göre onun ifadesiyle *tanım ayrımları kapsayan kavram ya da daha doğru yönetime göre son ayrımı kapsayan kavramdır*. Aristoteles, tanımı en alt tür düzeyine dek inen bir bölme sürecini kapsayan olarak görür.

Aristoteles'e göre nelik, duyu ile veya parmak ile gösterilemez. Bu demektir ki hem öz olan nesnel kavram hem de bunun düşüncedeki tanımlanmış hâli olan tanımsal kavram *akılsal*dır. Ama tümel ve olumlu olan ikincisidir. Tanım, tek bir şeyi açıklar. Buna göre tanım, bir şeyin ne olduğunun bir açıklamasıdır. Ayrıca tanımın bir söz veya bir ifade olduğunu da belirtebiliriz. Bununla ilgisini kurabileceğimiz bir ifade şu şekildedir: "*İmi*

sözcük olan kavram (logos) bir tanım olacaktır.” Tanım, şeyin özünü verir ve töze delâlet eder. Aristoteles’e göre tanım ve öz, birincil ve mutlak anlamda tözlere aittir. Onun başka bir ifadesiyle *tanım, özün kavramıdır ve öz ya yalnızca ya da başlıca ve birincil olarak ve mutlak olarak tözlere ait olmalıdır*. Ona göre bir tanım (*horismos*) bir kavramdır (*logos*). Her kavram parçalar kapsar. Kavramın parçasının şeyin parçası ile ilişkisi, *kavramın şey ile ilişkisi* gibidir. Ayrıca, yalnızca biçimin parçaları kavramın parçalarıdır ve kavram tümelin kavramıdır. Yani tanım yoluyla elde edilen kavram, yalnızca biçimin parçalarını kapsar ve tümel içindir. Tanımda kapsanan tüm öğeler bir birlik oluşturmaldır. Çünkü tanım tek bir kavram, tözün kavramıdır. Başka bir ifadeyle de *öz tözdür ve tanım özün kavramıdır*. Aristoteles’e göre *bilgi, kavramdır*. Onun başka bir ifadesine göre *bilgi (episteme)*, kavrama (*logos*) iyelik üzerine dayalı bir gizilliktir.

Son olarak, Aristoteles’in bir ifadesine dayanarak tanım ile ifade edilen kavramı ve yargıyı birlikte içeren kavramın yalnızca varlığına işaret edebiliriz. Aristoteles dört nedeni sıralarken kullandığı ifadelerin bir parçası şu şekildedir: “Nedenlerden ise dört ayrı anlamda söz edilir. 1) Töz (*ousia*) ya da öz (*to ti en einai*). Çünkü ‘niçin’ en sonunda şeyin kavramına (*logos*) götürür ve birincil ‘niçin’ neden ve ilk ilkedir...” ‘Niçin’, yargıyı isteyen bir soru olduğu için ve daha ileri bir araştırma aşaması olduğu için ulaşılan kavramın tanımını ve yargıyı kapsadığını düşünebiliriz.

Kaynaklar

- Aristoteles. (1951a). *Organon 4-İkinci Analitikler*. (Çev. H. R. Atademir). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Aristoteles. (1951b). *Organon V-Topikler*. (Çev. H. R. Atademir). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Aristoteles. (1991). *The Complete Works of Aristotle*. (Ed. Jonathan Barnes & Çev. W. A. Pickard). Princeton: Princeton University Press.
- Aristoteles. (1996). *Metafizik*. (Çev. Ahmet Arslan). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Aristoteles. (1997). *Gökyüzü Üzerine* (Çev. S. Babür). İstanbul: Dost Kitabevi Yayınları.
- Aristoteles. (1999a). *En-Nassu'l-kâmil li-mantiki Aristû-ı*. Beyrut: Deru'l-fikri'l-lübnânî.

- Aristoteles. (1999b). *En-Nassu'l-kâmil li-mantıki Aristû-2*. Beyrut: Deru'l-fikri'l-lübânî.
- Aristoteles. (2002a). *Kategoriler*. (Çev. S. Babür). Ankara: İmge Kitabevi.
- Aristoteles. (2002b). *Yorum Üzerine*. (Çev. S. Babür). Ankara: İmge Kitabevi.
- Aristoteles. (2005). *Fizik*. (Çev. S. Babür). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2011). *İkinci Çözümlemeler*. (Çev. A. Houshiary). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2019). *Metafizik* (Çev. Y. G. Sev). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Aristoteles. (2021). *İlk Felsefe ('Metafizik')*. (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Aristotle. (t.y.-a). *Posterior Analytics*. (Çev. G. R. G. Mure).
- Aristotle. (t.y.-b). *The Metaphysics (Books I-IX)*. (Çev. H. Tredennick). William Heinemann LTD-New York: G. P. Putnam's Sons.
- Aristotle. (1889). *Aristotle's Organon*. (Çev. Octavius Freire Owen, M.A.). London: George Bell & Sons.
- Aristotle. (1928). *Metaphysica*. (Çev. W. D. Ross). Oxford: The Clarendon Press.
- Aristotle. (1991). *Posterior Analytics*. (Çev. J. Barnes). Princeton: Princeton University Press.
- Aydoğan, H. (2021). Epagoge'den Episteme'ye: Sezgisel Kavrayış. *Kutadgubilig*, (43), 35-52.
- Aydoğdu, H. (2020). Aristoteles Ontolojisinde Töz (Ousia)-Öz (Eidos) İkiliği Problemi. *Dört Öge*, (18), 33-50.
- Bingöl, A. (1993). *Klasik Mantık'ın Tanım Teorisi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Copleston, F. (2013). *Aristoteles* (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Duralı, Ş. T. (2011). *Felsefe-Bilimin Doğuşu*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Emiroğlu, İbrahim-Altunya, Hülya. (2018). *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Fârâbî. (2013). *Harfler Kitabı* (Çev. Ö. Türker). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Fârâbî. (2014). *Kitâbu'l-Burbân* (Çev. Ö. Türker & Ö. M. Alper). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

- Geçgel, İ. H. (2019). *Aristoteles Mantiğında Kavramın Anlamı ve Hakikati*. M.A. Thesis. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Haşlakoğlu, O. (2016). *Platon Düşüncesinde Tekbne*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Hülya Altunya & Mustafa Yeşil. (2016). Aristoteles'in Kategoriler Kuramının Ele Alınış Biçimleri. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 6(2), 80-108.
- İbn Rüşd. (2015). *İkinci Analitikler'in Orta Şerhi*. (Çev. H. Kaya, Çev.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- İbn Rüşd. (2017). *Metafizik Büyük Şerhi-2 Cilt* (Çev. M. Macit). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbn Sînâ. (1952). *Eş-Şifâ/el-Medhal*. Kahire: Matbaatü'l-Emîriyye.
- İbn Sînâ. (1960). *Eş-Şifâ/el-İlâhiyyât*. Kahire: el-Hey'etu'l-Âmme li-Şuûni'l-Metâbi'i'l-Emîriyye.
- İbn Sînâ. (2006a). *II. Analitikler*. (Çev. Ö. Türker). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbn Sînâ. (2006b). *Mantiğa Giriş*. (Çev. Ö. Türker). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbn Sînâ. (2014). *Metafizik I* (Çev. E. Demirli & Ö. Türker). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kayar, E. (2011). *Aristoteles'te İlke Sorunu*. M.A. Thesis. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oralgül, E. D. (2018). Aristoteles Mantiğı Ne Hakkındadır?. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 71-89.
- Öner, N. (2011). *Klasik Mantık*. Ankara: Divan Kitap.
- Özcan, M. (2011). *Aristoteles*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Ross, D. (2002). *Aristoteles* (Çev. A. Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Saldıray, A. (2011). *Aristoteles Felsefesinde "Öz" ve "Biçim" Kavramları*. M.A. Thesis. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tağman, S. E. (2018). Bilimsel Açıklamanın Felsefi Temelleri Bağlamında Aristoteles'in Dört Neden Kuramı. *Dört Öge*, (13), 85-106.
- Tekin, A. (2017). *Varlık ve Akıl*. İstanbul: Klasik Yayınları.

Öz: Bu araştırmada Aristoteles'in düşüncesindeki 'kavram' kavramını çözümlemeye çalıştık. Bu yönde onun İkinci Analitikler ve İlk Felsefe adlı eserlerini ayrıntılı olarak inceledik. İlk olarak İkinci Analitikler üzerinden bilimsel soruları ve tanım, ikinci olarak da İlk Felsefe üzerinden tanım ve kavram ile ilgili ifadeleri çözümlemeye çaba gösterdik. Çalışmada ulaştığımız sonuca göre kavramın kendisi üç tarzdadır: Biçim veya öz olarak kavram, tanım olarak kavram, tanımsal kavramı ve yargıyı kapsayan olarak kavram. Birincisini nesnel kavram, son ikisini ise zihinde bulunması açısından öznel kavram olarak isimlendirebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, kavram, tanım, biçim, öz.

